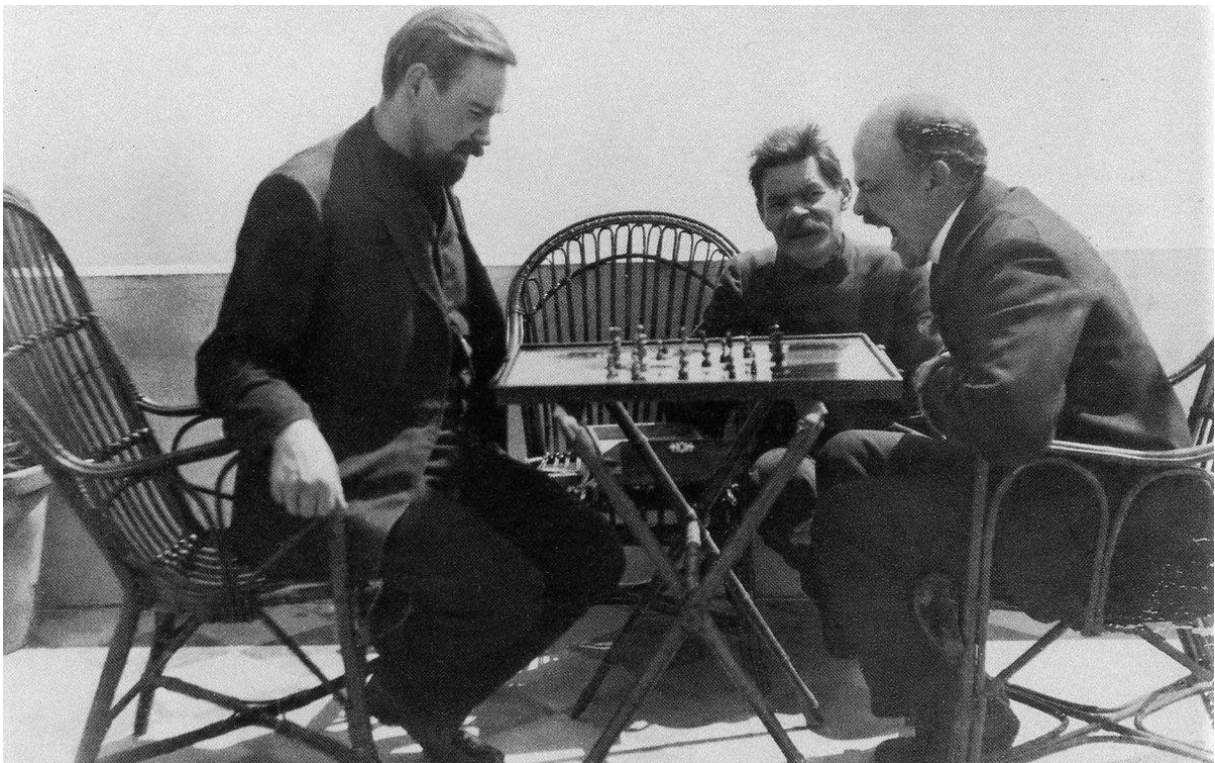

Schaken en communisme

De rol van de schaaksport in de ontwikkeling van de Sovjet-Unie

Figuur 1

Bachelorscriptie Geschiedenis

15.200 woorden

Marit de Roij, s1365967

Begeleider: dr. J.H.C. Kern

18/06/2018

Inhoud

Inleiding	1
1. Waarom schaken?.....	5
1.1 Prerevolutionair schaken in Rusland	5
1.2 De inspanningen van Iljin-Zjenevski.....	8
1.3 Schaken en de marxistische-leninistische ideologie.....	13
1.4 Schaken in de officiële Partijlijn	16
2. De strijd om controle over het Sovjetschaken	21
2.1 De AI-Russische Schaakolympiade.....	21
2.2 Een politieke of apolitieke schaaksport?	23
2.3 Het Derde AI-Russische Schaakcongres	26
2.4 Samenwerken met schakers uit de bourgeoisie?	27
3. De eerste stappen van de uitvoering.....	32
3.1 De strategie van de Schaaksectie.....	32
3.2 Andere factoren	35
3.3 De balans opgemaakt.....	35
Conclusie.....	37
Literatuurlijst.....	39

Inleiding

Een van de terreinen waarop de Sovjet-Unie haar grootste successen heeft behaald is de schaaksport. Vanaf de Tweede Wereldoorlog domineerden Sovjetgrootmeesters het internationale schaken. Van 1948 tot 1991 was de wereldkampioenstitel bijna aan een stuk door in handen van een Sovjetschaker – enkel Bobby Fischer wist van 1972 tot 1975 voor een kleine onderbreking te zorgen. Sovjetschakers wonnen in de tweede helft van de twintigste eeuw bijna elk internationaal schaaktoernooi en het Sovjetkampioenschap werd elk jaar opnieuw beoordeeld als het sterkste toernooi ter wereld. De “Sovjet-schaakschool” met haar creatieve, gedurfde speelstijl werd beroemd en berucht. Toch had deze bekende schaakschool meer om het lijf dan een verfrissende en effectieve speelstijl. De toenmalige wereldkampioen Michail Botvinnik legde in 1949 uit: *“Wat zit er in de Sovjet-schaakschool dat haar fundamenteel onderscheidt van de buitenlandse school? Het belangrijkste: de positie van schaken... Wanneer wij, Sovjetmeesters, deelnemen aan toernooien en het spel bestuderen weten we dat dit een sociaal nuttige, culturele activiteit is en dat we daarmee bijdragen aan de Sovjetstaat. En wanneer we deelnemen aan internationale toernooien en de eer van ons land verdedigen, erkennen we onze plicht ten opzichte van het Sovjetvolk, de bolsjewistische partij en de grote zaak van Lenin en Stalin.”*¹ De positie van schaken in de Sovjetsamenleving waar Botvinnik het hier over heeft verschilde inderdaad gigantisch van haar positie in westerse samenlevingen. Elk aspect van de Sovjetsamenleving was doordrongen van ideologie. Elke activiteit stond onder leiding van de Partij en moest bijdragen aan het opbouwen van het communisme. Zo ook de schaaksport. Waar schaken in het westen werd gezien als sport en tijdverdrijf, maakte het in de Sovjet-Unie integraal deel uit van de Sovjetcultuur, met een duidelijk gedefinieerde politieke rol.² Talentvolle spelers werden al op zeer jonge leeftijd bij hun families weggehaald en intensief opgeleid tot grootmeesters. Alles moest wijken voor Sovjetdominantie op de internationale schaakborden.

Nu was schaken hierin natuurlijk geen uitzondering. Sport in het algemeen speelde een grote rol in de Sovjetsamenleving. Het werd al vanaf het begin van de jaren twintig gestimuleerd onder de bevolking en de autoriteiten stelden alles in het werk om zo veel mogelijk te winnen op het wereldtoneel. Over de rol van sport in de Sovjetsamenleving is veel geschreven. Zo komt James Riordan in zijn standaardwerk *Sport in Soviet Society: Development of Sport and*

---

¹ M. M. Botvinnik, *Izbrannye partii* (Leningrad 1949), 11-12.

² D. J. Richards, *Soviet Chess: Chess and Communism in the U.S.S.R.* (Oxford 1965), 2.

Physical Education in Russia and the USSR in 1977 tot de conclusie dat de Sovjetleiders vier hoofddoelen hadden met hun sportbeleid: het controleren van de vrije tijd van arbeiders, het cultiveren van een competitieve instelling onder burgers, het scheppen van een fitte, gehoorzame en gedisciplineerde beroepsbevolking en het koppelen van sport aan militaire paraatheid.³ Riordan borduurde hiermee voort op het werk van Henry Morton, die veertien jaar eerder zijn boek *Soviet Sport: Mirror of Soviet Society* publiceerde, waarin hij uiteenzette hoe de Sovjet-Unie zo succesvol was geworden in sport in de jaren vijftig en zestig.⁴ Het derde belangrijke werk op dit gebied werd in 1993 gepubliceerd. Robert Edelman schreef in zijn boek *Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR* over de wisselwerking tussen de sportieve interesses van de bevolking en de politieke doelen van de regering.⁵ De Sovjetsamenleving was doordrenkt van sport en fysieke cultuur. Toch nam schaken binnen de sportwereld een bijzondere rol in, en is het geen toeval dat de Sovjet-Unie juist in deze sport zo extreem succesvol werd.

Al in de burgeroorlog kreeg schaken een belangrijke rol in de training van nieuwe rode soldaten, later werd deze training uitgebreid tot het partij kader. Door een aantal belangrijke mannen in de Partij die zowel voor schaken als voor het communisme een passie hadden werd de sport hoog op de agenda gezet. Men geloofde dat schaken een grote rol kon spelen in het scheppen van de ideale Sovjetburger en de communistische samenleving, wat veelvuldig naar voren komt in de literatuur over schaken in de Sovjet-Unie. Hoe deze gedachte precies ontstaan is en hoe ze zich stapje voor stapje ontwikkeld heeft in de jaren twintig wordt in de (wetenschappelijke) schaakliteratuur slechts sporadisch beschreven. In dit onderzoek zal daarom een antwoord worden gezocht op de vraag *Wat was de rol van de schaaksport in de ontwikkeling van de Sovjetstaat die de communistische leiders van 1917 tot 1931 voor ogen hadden?* Voor deze tijdsspanne is gekozen omdat de bolsjewieken in 1917 aan de macht kwamen na de Oktoberrevolutie, en omdat in 1931 na jaren van overheidsstimulering een nieuwe, bijzonder sterke groep Sovjetschakers haar intrede deed op het internationale podium, waarmee de eerste fase van de ontwikkeling van het Sovjetschaak als afgesloten beschouwd kan worden.

Om deze vraag te beantwoorden zal in het eerste hoofdstuk uitgezocht worden waarom juist schaken werd uitgekozen als sport die groot moest worden in de Sovjet-Unie. De

---

³ J. Riordan, *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR* (Cambridge 1977), 396-397.

⁴ H. Morton, *Soviet Sport: Mirror of Soviet Society* (New York 1963).

⁵ R. Edelman, *Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR* (New York 1993).

geschiedenis van schaken in Rusland zal worden behandeld, evenals het postrevolutionaire proces waarin schaken werd geïntroduceerd in de communistische bureaucratie. Vervolgens zal diep worden ingegaan op de ideologie van Marx en Lenin en hoe die werd geïnterpreteerd door verschillende groepen binnen de Partij en binnen de schaakbeweging. De Partijleden die de schaaksport een belangrijke rol wilden geven in de nieuwe staat redeneerden immers vanuit het marxisme-leninisme. In het tweede hoofdstuk zal de strijd om controle over het Sovjetschaken in de eerste helft van de jaren twintig centraal staan. Er bestonden binnen de schaakbeweging grote meningsverschillen over hoe het Sovjetschaak er precies uit moest zien. Het ideologische kader van waaruit gewerkt moest worden stond vast, maar men was het niet met elkaar eens over de vraag hoe die ideologie in de praktijk vorm moest krijgen. De debatten tussen de verschillende invloedrijke figuren in de schaakbeweging zijn belangrijk om na te kunnen gaan wat de leiders van de schaakbeweging en de Sovjet-Unie precies voor ogen hadden met de ontwikkeling van de sport. In het derde hoofdstuk zullen de eerste stappen van de uitvoering van de plannen uit de eerste twee hoofdstukken besproken worden, en zal het succes van de schaakautoriteiten beoordeeld worden. Op deze manier kan tenslotte antwoord gegeven worden op de vraag wat de rol van de schaaksport was in de ontwikkeling van de Sovjetstaat die de communistische leiders van 1917 tot 1931 voor ogen hadden.

Er zal daarvoor gebruik worden gemaakt van primair en secundair bronnenmateriaal. Een aantal belangrijke figuren in de schaakbeweging van de jaren twintig heeft memoires geschreven, waarin veel over hun visie op de schaaksport te lezen is. Hier zal in het onderzoek veelvuldig gebruik van gemaakt worden. Daarnaast zijn er verslagen van de verschillende schaakcongressen die er in de Sovjet-Unie begin jaren twintig gehouden zijn. Ook is er een groot aantal edities van Sovjet-schaaktijdschriften uit deze periode bewaard gebleven, waarin belangrijke schakers en leiders van de schaakbeweging artikelen schreven en alle ontwikkelingen in de Sovjet-schaaksport nauwgezet bijgehouden werden. Het secundaire bronnenmateriaal bestaat deels uit wetenschappelijke literatuur over het bredere thema omtrent de rol van sport in de Sovjetsamenleving en de marxistische-leninistische ideologie waar dit alles op gebaseerd was. Daarnaast zijn er enkele standaardwerken op het gebied van schaken in de Sovjet-Unie, zoals David John Richards' *Soviet Chess: Chess and Communism in the U.S.S.R.*,⁶ het bekende *The Soviet School of Chess* van Yudovich en Kotov,⁷ Andrew Soltis'

---

⁶ D. J. Richards, *Soviet Chess: Chess and Communism in the U.S.S.R.* (Oxford 1965).

⁷ A. Kotov, M. Yudovich, *The Soviet School of Chess* (New York 1961).

*Soviet Chess 1917-1991*⁸ en Kogans *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*.⁹ Deze boeken geven een globaal overzicht van de ontwikkeling van het schaken in de Sovjet-Unie, waarbij de meeste zich voornamelijk richten op de naoorlogse periode. Er is in deze werken weinig sprake van een historiografisch debat, niet in de laatste plaats omdat de meeste auteurs geen academici zijn. Hun werk is beschrijvend, niet verklarend. Ook die tekortkoming maakt dit onderzoek de moeite waard. Een groot deel van deze en andere schaakhistorici gaat daarnaast voornamelijk in op het spel zelf of op individuele spelers, en minder op de sociale en culturele fenomenen rondom het spel. Richards en Kogan zijn hierin de grote uitzonderingen. Zij schrijven ook over de gebeurtenissen naast het schaakbord in de periode van 1917 tot 1931, maar Richards besteedt veel meer aandacht aan de jaren daarna, en Kogan moet met enige voorzichtigheid gelezen worden, aangezien hij zijn boek over de geschiedenis van het Russische schaken publiceerde in 1927 in Leningrad, en zijn werk gedurende de hele Sovjettijd een standaardwerk is gebleven. Er is naast het werk van Kogan nog veel andere Russischtalige literatuur over dit onderwerp, maar voor die boeken geldt dezelfde slag om de arm: ze zijn geschreven in de Sovjettijd, en misschien dus niet op elk punt even betrouwbaar. Dit onderzoek is daarmee een zeldzame duik in de geschiedenis van die periode van het Sovjetschaak waar zo weinig over geschreven is, maar die fundamenteel is voor het begrip van de latere periodes.

---

⁸ A. Soltis, *Soviet Chess 1917-1991* (Jefferson 2000).

⁹ M. S. Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii* (Leningrad 1927).

1. Waarom schaken?

Het schaakspel kent een lange geschiedenis. Waar en wanneer het precies voor het eerst gespeeld werd in een vorm die lijkt op de moderne variant is niet bekend en zal waarschijnlijk ook nooit met zekerheid gezegd kunnen worden. Het spel duikt voor het eerst op in schriftelijke bronnen rond het jaar 600 in het oosten van Perzië, het huidige Noord-India. Het wordt aangenomen dat het spel daar toen al enkele honderden jaren gespeeld werd. De meeste wetenschappers geloven dat het schaakspel zich vervolgens via de Zijderoute heeft verspreid naar het oosten en westen, en via de Arabische wereld in Europa en het latere Rusland terecht is gekomen. Bij het ingaan van de elfde eeuw werd het overal in Europa en in grote delen van Azië gespeeld.¹⁰ Tussen de dertiende en de vijftiende eeuw werden er enkele belangrijke veranderingen in het spel aangebracht, waardoor het rond 1500 bijna precies zo gespeeld werd als nu. In de vijftiende eeuw werden ook de eerste boeken over schaaktheorie gepubliceerd en begon men een serieuze studie te maken van de verschillende openingen en eindspellen. In de achttiende en negentiende eeuw was schaken een populaire activiteit in de vele Europese koffiehuisen. Aan het eind van de negentiende eeuw evolueerde schaken van een tijdverdrijf van de adel tot een serieuze sport. Het eerste wereldkampioenschap schaken werd gehouden in 1886 en in het begin van de twintigste eeuw groeide het aantal toernooien voor grootmeesters in rap tempo.¹¹

1.1 Prerevolutionair schaken in Rusland

In tsaristisch Rusland had de schaaksport een lange traditie onder de hogere klassen. De Russische historicus Vasili Kljoetsjevski beschrijft in zijn boek over de Russische geschiedenis hoe het spel een populair tijdverdrijf was van verschillende tsaren. Zo speelde Ivan de Verschrikkelijke regelmatig lange partijen tegen zijn rechterhand Skoeratov en schepte Peter de Grote er genoeg in om partijen te spelen tegen simpele zeelieden, terwijl hij met ze dronk en rookte.¹² Ook onder het gewone volk had de schaaksport een grote populariteit. Boeren en soldaten speelden het spelletje thuis met goedkope, vaak zelfgemaakte borden en schaakstukken.¹³ De toegankelijkheid van het spel is waarschijnlijk een grote factor geweest in haar vroege verspreiding in tsaristisch Rusland. Daarnaast was het spel volgens schaakhistoricus Andrew Soltis simpelweg altijd al meer sociaal geaccepteerd in Rusland dan

---

¹⁰ R. G. Eales, *Chess: the History of a Game* (Glasgow 2002), 28, 39.

¹¹ H. Golombek, *A history of chess* (New York 1976), 82, 129, 172.

¹² V. Kljoetsjevski, *Koers Roesskoj Istorii, IV* (Moskou 1923), 42.

¹³ Richards, *Soviet Chess*, 42

in de meeste Westerse landen. Als gevolg hiervan had de Sovjetschaakbeweging in de jaren twintig een gigantische talentenpoel om uit te vissen.¹⁴

Toch waren het in het Rusland van de negentiende eeuw voornamelijk de aristocratie en de intellectuelen die zich met schaken bezighielden. De arbeidswetgeving maakte het voor arbeiders moeilijk om zich met zaken als (denk)sport bezig te houden, aangezien zij zoveel uren per dag moesten werken dat er voor andere bezigheden geen tijd overbleef. Hoewel de eerste schaakclub in Rusland in 1853 al werd opgericht, kwam de organisatie van schaakverenigingen maar moeilijk van de grond. Bij deze eerste schaakclub, de Sint-Petersburgse Schaakclub, was lidmaatschap alleen weggelegd voor mensen van adel.¹⁵ Bij de organisatie van schaakverenigingen voor de lagere klassen kwamen meer problemen kijken. Naar elke vorm van organisatie van onderaf werd door de tsaristische staat argwanend gekeken. Elke groepering, hoe onschuldig ook, kon op termijn een gevaar vormen voor het bewind. Een sportclub zou immers als een excuus kunnen dienen voor mensen om regelmatig samen te komen en revolutionaire ideeën uit te wisselen. Daarnaast had de schaaksport in het bijzonder ten doel om niet alleen het lichaam, maar ook de geest te trainen. Dat was het tegendeel van wat de (religieuze) autoriteiten met hun obscurantisme wilden bereiken, namelijk het verhinderen van zelfstandig denken.¹⁶ Toen een centraal geleide vereniging voor alle Russische schakers begin twintigste eeuw uiteindelijk schoorvoetend werd toegestaan, liep het ledenaantal snel op. In 1914, vlak voor de Eerste Wereldoorlog, stonden er maar liefst 5000 leden geregistreerd, wat een stuk meer was dan de ledenaantallen van de andere sportverenigingen, die zelden boven de paar honderd leden uitkwamen.¹⁷ De bolsjewieken erfden van het tsaristische Rusland dus niet alleen een grote vijver van talenten, maar ook een schaakinfrastructuur die centraal geleid was – iets waar de Westerse schaakbonden in die tijd enkel van konden dromen.

Zeker niet onbelangrijk voor de latere rol van de schaaksport in de Sovjet-Unie is het feit dat de leiders van de Oktoberrevolutie bijna allemaal verknocht waren aan het spel. De meeste bolsjewieken in 1917 waren fervente schakers, bekende voorbeelden zijn Trotski, Gorki en Loenatsjarski. Sommigen van hen speelden op een behoorlijk hoog niveau en enkelen waren zelfs meesters. Een groot deel van deze schakende revolutionairen heeft zich in de jaren twintig actief ingezet voor de ontwikkeling van de sport. De belangrijkste van de bolsjewistische

---

¹⁴ Soltis, *Soviet Chess 1917-1991*, 2.

¹⁵ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 10.

¹⁶ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 38.

¹⁷ *Sport v SSSR* 1968:6, 31.

schakers was natuurlijk Vladimir Lenin, de eerste leider van de Sovjet-Unie. De bronnen waarop de meeste biografen van Lenin zich hebben gebaseerd voor hun beschrijvingen van zijn vrijetijdsbesteding bestaan voornamelijk uit zijn brieven en memoires van mensen die dicht bij hem stonden. Het leeuwendeel van deze werken is vlak na zijn dood geschreven en moet dus zeer kritisch benaderd worden, maar er kan geen twijfel over bestaan dat Lenin een sterke, frequente schaker was – de bewijzen hiervoor zijn te talrijk. Om het narratief van de latere leiders van de schaakbeweging in de Sovjet-Unie, die zich bij het promoten van schaken onder meer beriepen op Lenins passie voor de sport, op waarde te kunnen schatten, is het de moeite waard om een korte beschrijving te geven van Lenins schaakleven.

Lenins vader leerde hem en zijn broer schaken toen zij nog zeer jong waren, en het spel heeft hem sindsdien niet meer losgelaten. Hij speelde veel en bestudeerde het spel intensief in zijn studentenjaren. Toen hij van 1889 tot 1893 in Samara woonde speelde hij honderden informele partijen en nam hij deel aan lokale toernooien, waarin hij goede resultaten behaalde.¹⁸ Lenin had niet de ambitie om een professionele speler te worden. Hij zag schaken als een hobby en een handig netwerk-instrument.¹⁹ Tijdens zijn verbanning naar Siberië in 1897 speelde hij dagelijks vele partijen schaak om zijn mentale capaciteiten op peil te houden, met de mensen om hem heen én via briefwisselingen. Lenins vrouw, Nadezjda Kroepkaja, die hem vergezelde, beschrijft de eerste jaarwisseling die ze samen in Siberië doorbrachten in een brief: “*Volodja streed van 's ochtends tot 's avonds op het schaakbord... en won alle partijen, uiteraard.*”²⁰ Zijn speelstijl was creatief en innovatief te noemen. Hij volgde de bekende openingstheorie niet blindelings, maar paste die aan naargelang de situatie op het bord daarom vroeg. De onorthodoxe zetten die daar bij tijd en wijle uit voortvloeiden gaven zijn tegenstanders het idee dat ze de partij niet helemaal onder controle hadden. Toen er decennia later werd gesproken van een “Sovjet-schaakschool” waren dit eigenschappen die werden geassocieerd met deze school.²¹ In zijn tijd als balling in Europa schaakte Lenin een stuk minder, maar zijn passie voor het spel komt ook in deze periode naar voren uit de brieven die hij schreef naar vrienden en familie. Zo stuurden hij en zijn broer elkaar regelmatig schaakraadsels. Na de Oktoberrevolutie was er in Lenins leven geen plaats meer voor schaken. Hij had niet genoeg tijd om zich serieus met het spel bezig te houden, en Lenin deed geen dingen half.²² Dat hij desalniettemin een grote

---

¹⁸ I. M. Linder, *Pervye Russkie mastera*, 247-248.

¹⁹ *Sjachmaty i Sjasjki v Rabotsjem Kloebe*, 15 april 1926 “Kak Lenin igral v sjachmaty - I,” 10.

²⁰ *V. I. Lenin Collected Works: Letters to Relatives 1893-1922*, vertaling George H. Hanna, vol. 37 (Moskou 1967), 574.

²¹ M. A. Hudson, *Storming Fortresses: A Political History of Chess in the Soviet-Union, 1917-1948* (UC Santa Cruz 2013), 59.

²² N. K. Kroepkaja, *Vospominanija o Lenine* (Moskou 1931), 34.

voorliefde voor de sport bleef houden blijkt uit het feit dat hij zich in november 1922 liet benoemen tot erevoorzitter van de Moskouse Schaakvereniging. Lenins interesse in de schaaksport speelde in de jaren twintig een belangrijke rol in de legitimering van de functie die de sport moest krijgen in de nieuwe staat, zoals verderop beschreven zal worden.

1.2 De inspanningen van Iljin-Zjenevski

Ondanks het enthousiasme van Lenin en zijn collega-revolutionairen voor het schaken was de opmars van de sport in de jaren twintig in eerste instantie niet hun verdienste. De communistische autoriteiten zagen het spel in de eerste jaren na de revolutie toch voornamelijk als een bourgeois tijdverdrijf zonder waarde voor de samenleving. De groeiende rol die de schaaksport in deze jaren aannam was vrijwel geheel te danken aan één man: Aleksandr Fjodorovitsj Iljin-Zjenevski. Er zijn veel primaire bronnen over Iljin-Zjenevski. Hij schreef in 1929 zijn memoires, waarvan er 10.000 exemplaren gedrukt werden in het Russisch. Een Engelse vertaling kwam in 1986 uit. Daarnaast bracht hij in 1929 een boek over zijn herinneringen aan het jaar 1918 uit en schreef hij vele stukken in Sovjetkranten- en tijdschriften. Zijn toespraken op verschillende congressen zijn ook bewaard gebleven, en hij wordt regelmatig genoemd in de memoires en in brieven van andere bekende bolsjewieken en schakers. Dankzij deze rijke collectie aan bronmateriaal is er veel informatie beschikbaar over de ontwikkeling van de schaaksport in de Sovjet-Unie, aangezien Iljin-Zjenevski daar in grote mate verantwoordelijk voor was.

Iljin-Zjenevski was geboren als Aleksandr Fjodorovitsj Iljin te Sint-Petersburg in 1894 – Zjenevski was een revolutionair pseudoniem dat hij later ging gebruiken. Hij was al op jonge leeftijd zeer geïnteresseerd in politiek en las op zijn veertiende Marx, Engels en andere denkers die een grote rol zouden spelen in zijn latere denkbeelden. Iljin-Zjenevski werd geïntroduceerd tot de schaaksport door een huisvriend die hem regelmatig uitdaagde wanneer hij op bezoek kwam. Al snel groeide Iljin-Zjenevski, die in korte tijd bezeten was geraakt van de sport, uit tot de beste schaker van zijn school en gooide hij hoge ogen in competitiewedstrijden tegen andere scholen. Zijn politieke activisme begon rond dezelfde tijd dat hij Marx en Engels ging lezen en hing nauw samen met zijn schaakactiviteiten. Hij richtte samen met enkele schoolgenoten een ondergrondse studentenkrant op. Alle redacteurs waren schakers. Toen de schoolleiding hierachter kwam werd schaken verboden op de campus.²³ Voor Iljin-Zjenevski was schaken in zijn jeugd dus al een symbool van het vrije denken en verzet tegen het tsaristische regime.

---

²³ A. Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master* (Yorklyn 1986), 4.

In 1912 sloot hij zich aan bij de bolsjewieken. In datzelfde jaar werd hij gearresteerd tijdens een deelname aan een bijeenkomst van een groep radicaal linkse scholieren. Hem en zijn collega-revolutionairen wachtte vanwege hun leeftijd geen gevangenisstraf, maar het werd hen wel verboden om hun examens af te leggen, waardoor universitaire opleidingen en goede banen voor hen buiten bereik kwamen. Iljin-Zjenevski ging in ballingschap naar Genève, waar hij wel kon studeren. Hij werd al snel een grote naam in de lokale schaakgemeenschap en ontmoette er Lenin, die grote interesse toonde in de revolutionaire activiteiten van de jongere generatie, waar Iljin-Zjenevski toe behoorde.

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak werd Iljin-Zjenevski als jonge dienstplichtige na een korte training naar het front gestuurd, waar hij ernstig gewond raakte. Zijn revalidatie duurde meer dan een jaar. Na zijn ontslag uit het ziekenhuis stortte hij zich als reservist in het schaakleven van Sint-Petersburg. In de maanden na de Februarirevolutie werd Iljin-Zjenevski, die inmiddels behoorlijk naam had gemaakt in de Partij, aangesteld als redactielid van de *Soldatskaja Pravda*, de nieuwe bolsjewistische krant van Petrograd, en werd hem gevraagd mee te helpen met het opzetten van de Bolsjewistische Militaire Organisatie van Petrograd. In deze organisatie kreeg hij vervolgens steeds meer leidinggevende taken. Aan het eind van 1918 vergezelde hij de nieuwe communistische regering naar Moskou, de nieuwe hoofdstad. Daar zette hij zijn werkzaamheden in het formeren van het Rode Leger voort. Begin 1920 werd hij aangesteld als hoofdcommissaris van de Vsevoboetsj, de organisatie die de training voor nieuwe soldaten van het Rode Leger verzorgde. Vanuit die functie heeft Iljin-Zjenevski de fundering gelegd voor de grote rol die de schaaksport later zou krijgen in de Sovjet-Unie. Uit deze korte beschrijving van zijn leven tot dit punt blijkt hoezeer schaken en politiek in Iljin-Zjenevski's leven altijd met elkaar verweven zijn geweest. Het is dan ook niet onlogisch dat hij zich later sterk maakte voor een belangrijke politieke rol voor de schaaksport.

Voordat Iljin-Zjenevski hoofdcommissaris van de Vsevoboetsj werd was het met de staat van het schaken in Rusland droevig gesteld. In de burgeroorlog waren alle georganiseerde schaakactiviteiten tot stilstand gekomen. In Petrograd, het grootste schaakcentrum van het land, lag dit in grote mate aan het feit dat de meeste leden van de eerdergenoemde grote, oude schaakclub loyaal waren aan het oude regime en niets van de bolsjewieken wilden weten. Velen van hen verlieten het land, anderen organiseerden oppositiebijeenkomsten tegen het nieuwe regime in hun appartementen of in de ruimtes van de schaakclub. Na de Oktoberrevolutie werden de gebouwen van de Sint-Petersburgse Schaakclub bezet door een divisie Rode

Gardesoldaten.²⁴ Om te kunnen blijven spelen gingen schakers bij elkaar thuis op bezoek, waar ze kleinschalige toernooien organiseerden. Toen Iljin-Zjnevski eind 1918 in Moskou arriveerde, kwam hij er al snel achter dat er ook in deze stad geen enkele schaakvereniging meer actief was. Hij was hier niet rouwig om. Hij zag het als een logisch gevolg van de revolutie. *“Dit was volkomen natuurlijk, aangezien de schaakorganisaties van voor de revolutie gesloten kringen waren die voornamelijk bestonden uit mensen die tot de geprivilegieerde klassen van de bevolking behoorden. De revolutie had deze klassen een heftige slag toegebracht en hun organisaties vernietigd. Het was noodzakelijk om het schaakleven van ons land op een nieuwe proletarische wijze op te zetten, maar de tijd was daar nog niet rijp voor. Eerst moesten we de burgeroorlog beëindigen, de wonden in onze economie helen en daarna pas terugkeren naar het vraagstuk over de organisatie van zo’n puur culturele zaak als schaken.”*²⁵ Iljin-Zjnevski zag er dan ook geen probleem in om toernooien te spelen in kleine appartementen zonder al te veel voorzieningen. In zijn memoires beschrijft hij de partijen die hij bij andere schakers thuis speelde. *“Bermans flat was niet verwarmd door een tekort aan brandhout, en in de winter was de temperatuur in de flat een paar graden onder nul. We moesten spelen in onze buitenmantels en overschoenen, maar zelfs dat hielp niet tegen de kou. De neuzen, handen, en vooral de voeten van de spelers bevroren, zodat ze met hun voeten onder tafel de polka-mazoerka moesten dansen om niet stijf te worden van de kou terwijl ze nadachten over de volgende zet. Toch was onze liefde voor het schaken zo groot dat niemand klaagde, en we zaten daar avond na avond, stilletjes genietend van de partijen.”*²⁶ Ook andere bekende schakers, zoals Aljechin en Romanovskii, maken in hun memoires notitie van de barre omstandigheden van de informele schaaktoernooien tijdens de burgeroorlog.²⁷

Een groot omslagpunt was de aanstelling van Iljin-Zjnevski als hoofdcommissaris van de Vsevoboetsj. Vsevoboetsj (Всевобуч) is een acroniem voor universele militaire training (всеобщее военное обучение). De organisatie was vlak na de Oktoberrevolutie opgericht om een sterk Rood Leger op de been te brengen. Het was de taak van de Vsevoboetsj om zo snel mogelijk nieuwe rekruten klaar te stomen voor het leger. Hiervoor maakte men gebruik van intensieve sportprogramma’s. Lokale commissariaten werden overal in het land opgezet, allemaal vergezeld van militaire sportclubs. Dit was een duidelijk begin van de staatsgeleide sportbeweging in de Sovjet-Unie.²⁸

---

²⁴ Richards, *Soviet Chess*, 9.

²⁵ Iljin-Zjnevski, *Notes of a Soviet Master*, 18.

²⁶ Iljin-Zjnevski, *Notes of a Soviet Master*, 21.

²⁷ Aljechin, *Sjachmatnaja Zjizn v Sovjetskoj Rossii*, 12-15.

²⁸ Richards, *Soviet Chess*, 10.

In 1919, nog voordat Iljin-Zjenevski voor de organisatie ging werken, werd besloten dat de lichamelijke training van nieuwe soldaten gecombineerd moest worden met algemene educatie en basiskennis over hygiëne. De leiding van de Vsevoboetsj was van mening dat deze kennis noodzakelijk was om de burgeroorlog te winnen en daarna een socialistische staat op te bouwen. Om deze reden ging de Vsevoboetsj nauw samenwerken met de commissariaten van onderwijs en gezondheid.²⁹

Als hoofdcommissaris van de Vsevoboetsj deed Iljin-Zjenevski begin 1920 al snel de suggestie om schaken in het programma op te nemen. Hij kwam op dit idee nadat hij opmerkte dat zijn collega's, wanneer zij over de voordelen van sport spraken, het voornamelijk hadden over de geestelijke effecten en niet de lichamelijke. *“Ze beweerden dat de belangrijkste waarde van sport lag in het ontwikkelen van geestelijke kenmerken die zeer belangrijk zijn voor een actieve soldaat. Op dit punt kun je niet om de parallel met schaken heen. Schaken ontwikkelt immers, soms zelfs in grotere mate dan sport, durf, vindingrijkheid, wilskracht en – iets wat sport niet kan – strategisch inzicht in een persoon.”*³⁰ Iljin-Zjenevski's voorstel werd direct goedgekeurd door de directeur van de Vsevoboetsj, Nikolaj Podvojski. Dit was weinig opzienbarend, gezien het feit dat Iljin-Zjenevski als hoofdcommissaris uiteindelijk het laatste woord had in politieke vraagstukken.³¹ In rap tempo werden bevelen verstuurd naar alle Vsevoboetsj-bestuurders in de regio om schaken op het programma te zetten, de sport te ontwikkelen en schaakkringen te helpen zich te organiseren. Tegelijkertijd begon Iljin-Zjenevski de eerste Sovjet-schaakkolom in het blad van de Vsevoboetsj, *Het Nieuwe Leger*. Om de kolom zo ver mogelijk te verspreiden werd hij niet alleen in het blad gepubliceerd, maar ook voor weinig geld los verkocht in Moskouise schaakkringen, waarmee tevens wat geld werd opgehaald voor de financiering van een schaakorganisatie. In zijn eerste kolom lichtte Iljin-Zjenevski zijn keuze voor het opnemen van schaken in het militaire trainingsprogramma toe. *“Schaken heeft veel gemeen met de kunst van het oorlogvoeren. Het ontwikkelt in een man alle capaciteiten die een bevelhebber nodig heeft: zelfbeheersing, kalmte, berekening. Berekening in het schaken is vrijwel hetzelfde als berekening in oorlog. Het is eerst noodzakelijk om de eigen positie te versterken en een zwak punt te vinden in de positie van de vijand dat makkelijk aan te vallen is. Dan dient men te concentreren op zijn hoofdmacht, om, indien mogelijk, een afleidingsmanoeuvre te creëren om de vijand af te leiden. Dan, op het juiste moment, haal je*

---

²⁹ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 73.

³⁰ Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master*, 22.

³¹ Hudson, *Storming Fortresses*, 93.

*met je hoofdmacht uit naar het zwakke punt in de opstelling van de vijand. Deze strategie produceert dezelfde overwinning in oorlog als in schaken.”*³²

Iljin-Zjenevski had veel succes met zijn bevordering van het schaken. Hij “belichaamde initiatief en enthousiasme”³³ en slaagde er zelfs in om in 1920, tijdens de burgeroorlog en de Rode Terreur een groot Al-Russisch Schaaktoernooi te organiseren in Moskou, waarop dieper zal worden ingegaan in hoofdstuk twee. Een goede illustratie van de grote rol die Iljin-Zjenevski heeft gespeeld in de ontwikkeling van de schaaksport in de Sovjet-Unie zijn de woorden van de latere wereldkampioen schaken Aleksandr Aljechin op het Congres van Leden van de Vsevoboetsj van het Militaire District van Moskou in april 1920: *“Moskouse spelers gingen van plaats naar plaats, van het ene appartement naar het andere, samen met hun bibliotheek en de hele inventaris, ongeacht de oliecrisis en vele andere onoverkomelijke obstakels en overleefden zo tot 1919, toen een van de meest prominente leden van de Sovjetregering aan hun horizon verscheen. Dankzij zijn functie als hoofdcommissaris van de Vsevoboetsj heeft hij in korte tijd bereikt dat de rode heersers hun houding ten opzichte van de koninklijke kunst radicaal veranderd hebben. Van “bourgeois tijdverdrijf” veranderde schaken in hun ogen naar “een hoge en nuttige kunst die de intellectuele vermogens van de opgroeiende generatie ontwikkelt.”*³⁴ Het lukte Iljin-Zjenevski dus door zijn belangrijke politieke functie en zijn hoge sociale status, gecombineerd met zijn initiatiefrijke karakter om de schaaksport op de kaart te zetten tijdens de burgeroorlog. Zijn overtuiging dat schaken bepaalde kwaliteiten in mensen ontwikkelt die belangrijk zijn in militaire functies is altijd gemeengoed gebleven in de Sovjet-Unie. In 1963 schreef maarschalk Malinovski bijvoorbeeld *“Wij in de krijgsmacht waarderen schaken zeer omdat het een man disciplineert, helpt om wilskracht en uithoudingsvermogen te vergroten, een goed geheugen, gevatheid en logisch denken ontwikkelt – kortom, het is, zoals men zegt, een uitstekende vorm van hersengymnastiek.”*³⁵ Naast de ontwikkeling van die eigenschappen zag Iljin-Zjenevski nog een pluspunt van schaken. Hij geloofde namelijk dat je voor schaken geen talent nodig had. Iedereen die zich in het spel verdiepte en hard werkte, kon een succesvol schaker worden. Volgens hem hing alles af van geduld, doorzettingsvermogen en hard werken.³⁶ Dit denkbeeld hangt nauw samen met de marxistische-leninistische ideologie van waaruit schaken in de jaren twintig op een voetstuk werd geplaatst. De schaaksport kreeg een grote rol in de Sovjet-Unie vanwege haar inpasbaarheid in deze ideologie. Om de rol van

---

³² Iljin-Zjenevski, *Sjachmaty v SSSR*, mei 1967, p3.

³³ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 203.

³⁴ A. Aljechin, *Sjachmatnaja Zjizn v Sovjetskoj Rossii* (Berlijn 1921), 58.

³⁵ Malinovskij in *Shakhmaty v SSSR* 1963:2, 1.

³⁶ Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master*, 1, 4.

de schaaksport in de ontwikkeling van de Sovjetstaat die de communisten voor ogen hadden te begrijpen moeten de denkbeelden van Marx en Lenin op het gebied van lichamelijke cultuur dus worden geanalyseerd, om vervolgens te kunnen zien hoe die door de bolsjewieken werden geïnterpreteerd en leidden tot de bevordering van het schaken.

1.3 Schaken en de marxistische-leninistische ideologie

Marx heeft zich in zijn geschriften weinig uitgelaten over fysieke cultuur of lichaamsbeweging, maar zijn werk bood de communisten een raamwerk van de weg naar de communistische heilstaat. Zijn ideeën werden verder uitgewerkt door Lenin, die meer aandacht besteedde aan de praktische kant van de uitvoering. Lenin verenigde de marxistische doctrine met lichamelijke cultuur, en baande zo de weg vrij voor een samenleving waarin sport – en in het bijzonder schaken – een grote rol speelde. De gaten die er in de visies van beide mannen overbleven werden door de communisten opgevuld met de persoonlijke interesses en triviale uitlatingen van de denkers.

Het gedachtegoed van Marx draaide, als een van de belangrijkste denkers van het communisme en het socialisme, voor een groot deel om de voortdurende klassenstrijd tussen de bourgeoisie en het proletariaat. De tegenstellingen binnen het kapitalisme leidden volgens hem onvermijdelijk tot een revolutie van het proletariaat, die een socialistische samenleving zou inluiden. Hier was in de eerste plaats klassenbewustzijn voor nodig. Alleen wanneer arbeiders zich bewust waren van de historische en politieke implicaties van hun klasse, kon er een revolutie ontstaan. Voor dit niveau van politiek bewustzijn was een bepaalde mate van intellectuele en culturele ontwikkeling nodig. Marx ging niet in op de exacte weg daartoe, daar moesten de communisten zelf invulling aan geven. Schaken werd door hen gezien als een perfect middel om het proletariaat intellectueel en cultureel te verheffen, zoals Marx gebod.

Dat Marx heil zag in lichamelijke oefening blijkt uit zijn woorden dat de lange werkdagen van de arbeiders “*de tijd voor groei, ontwikkeling en gezond onderhoud van het lichaam stelen.*”³⁷ Hij vond het belangrijk dat arbeiders meer vrije tijd zouden hebben zodat ze op krachten konden komen van het harde werken, en zich met nog meer inzet op hun werk konden storten. Arbeiders die fysiek en mentaal fit waren, zouden beter in staat zijn om met de complexere technologie van de moderne industrie om te gaan. Ze zouden ook productiever zijn, door een lagere absentieratio en een efficiëntere manier van werken.³⁸ Hiervoor was niet alleen

---

³⁷ K. Marx, *Das Kapital*, hoofdstuk 10, sectie 5 (Hamburg 1867).

³⁸ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 58-59.

meer vrije tijd, maar ook een veelzijdige educatie nodig, die zowel het lichaam als de geest traint.

Het belang dat Marx hieraan hechtte komt voort uit zijn verwerping van het christelijke dualisme, dat lichaam en ziel als strijdende partijen zag. Marx daarentegen vond niet alleen dat lichaam en ziel goed met elkaar samenwerkten, maar ook dat het lichaam grote invloed had op de geest. *“De som van alle relaties van productie vormt de economische structuur van de samenleving – de echte fundatie, waarop juridische en politieke superstructuren worden gebouwd en waarmee bepaalde vormen van sociaal bewustzijn corresponderen. De wijze van productie in het materiële leven bepaalt het algemene karakter van het sociale, politieke en spirituele proces van het leven. Het is niet het bewustzijn van de mens dat zijn bestaan bepaalt, maar juist zijn sociale bestaan dat zijn bewustzijn bepaalt.”*³⁹ Volgens Riordan impliceert dit verschillende dingen. Ten eerste traint lichamelijke beweging niet één deel van het lichaam, maar het lichaam als geheel en daarmee ook de persoonlijkheid van de beoefenaar. Aan deze karaktervormende functie hechtten ook Iljin-Zjnevski en de Vsevoetsj grote waarde. Daarnaast maakt sport deel uit van de superstructuur van de samenleving, en is sport dus niet gescheiden van politiek. Tenslotte hebben praktische activiteiten als sportbeoefening een cruciaal effect op de ontwikkeling van de mens, zowel op individueel als op universeel niveau.⁴⁰

In de latere keuze van de Sovjetautoriteiten om de schaaksport in het land groot te maken speelde ook een rol dat niet alleen Lenin, maar ook Marx een fanatiek beoefenaar van de sport was. Tijdens de Koude Oorlog gingen ze zelfs zo ver om schaken een “dialectisch spel, dat in zijn oplossing van conflicten marxistische denkwijzen illustreert” te noemen.⁴¹ Als Marx niet concreet naar het spel verwees, dan moest het spel maar naar Marx verwijzen.

Het was Lenin die de marxistische doctrine en lichamelijke cultuur pas echt met elkaar verbond. Evenals Marx zag hij sport en spel als een middel om het proletariaat te verheffen. Arbeiders zouden er betere revolutionairen van worden, en daarna betere communisten. Ook hechtte hij belang aan het trainen van zowel lichaam als geest, om dezelfde reden als Marx: de samenleving van de toekomst had fitte, productieve arbeiders nodig die ook nog eens slim genoeg waren om van de moderne technologie gebruik te maken. Waar Marx echter nooit expliciet op sport inging, besteedde Lenin wel veel aandacht aan dit onderwerp. In biografieën en memoires zijn talloze uitspraken van hem te vinden over sport. Opvallend aan zijn woorden is dat hij vrijwel altijd benadrukte dat lichaam en geest in balans moesten zijn. *“Jonge mensen*

---

³⁹ K. Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Chicago 1904), 11-12.

⁴⁰ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 57.

⁴¹ Soltis, *Soviet Chess 1917-1991*, 25.

*in het bijzonder moeten een passie hebben voor leven en fit zijn. Gezonde sport – gymnastiek, zwemmen, wandelen, alle vormen van lichaamsbeweging – moet zoveel mogelijk gecombineerd worden met een verscheidenheid aan intellectuele interesses, studie, analyse en onderzoek... Gezonde lichamen, gezonde geesten!”*⁴² De nadruk die Lenin legde op intellectuele ontwikkeling is door bolsjewistische schakers als Iljin-Zjenevski gebruikt om de schaaksport te promoten. Ook de oprichting van de Vsevoboetsj, waarvan het besluit mede door Lenin werd genomen, geeft blijk van deze filosofie. Lichaamsbeweging en schaken werden door de Vsevoboetsj ingezet om van jonge mannen goede soldaten te maken. Vsevoboetsj-directeur Podvojski schreef over de oprichting van de organisatie dat “*Vladimir Iljitsj vaak de correcte weergave benadrukte van de lichamelijke educatie van de massa als een middel om de harmonieuze veelzijdige ontwikkeling van het individu te bereiken, en dat stelde het decreet voor de oprichting ook vast.*”

Voor Lenin speelde het ideaal van een gezonde geest in een gezond lichaam een sleutelrol in de revolutionaire cultuur en in het opzetten van een communistische samenleving. Om deze samenleving te laten slagen, moest ze niet alleen van buiten opgelegd worden, maar ook binnenin de mensen zitten. Hiertoe moest volgens Lenin een nieuw type mens worden gecreëerd, de Nieuwe Man, ook wel de Nieuwe Sovjetmens genoemd. Deze Nieuwe Man zou een geheel nieuwe mentaliteit moeten hebben. Oude sociale normen dienden vervangen te worden door die van de nieuwe communistische samenleving en individualisme moest in de Sovjetburger uitgebannen worden. De Nieuwe Sovjetmens moest etniciteit en culturele en linguïstische diversiteit ontstijgen. Hij moest de marxistische-leninistische doctrine aanhangen en een grote mate van zelfdiscipline bezitten. Hiervoor was zowel intellectuele ontwikkeling en cultuur als discipline nodig. Discipline kon volgens Lenin bereikt worden door de bevolking sport te laten beoefenen. In zijn werk heeft hij het nadrukkelijk over sport als een manier om het communisme op te bouwen.⁴³ Voor intellectuele ontwikkeling waren een beschavingsoffensief en socialistisch-realistische kunst en literatuur nodig. De schaaksport daarentegen, waar hij zelf zo van hield, cultiveerde beide zaken in haar beoefenaars. Schaken was dus het perfecte middel tot het scheppen van de ideale Sovjetburger.

Lenin voegde dan ook een sterke nadruk op het karaktervormende element toe aan het marxistische gedachtegoed over lichamelijke beweging. Dit komt duidelijk naar voren in de allereerste officiële Sovjetverklaring over de doelen van sportbeoefening. In de resolutie van

---

⁴² C. Zetkin, *Vospominanija o Vladimire Iljitsje Lenine, Tsjast 2*, 84.

⁴³ S. Grant, ‘Bolsheviks, Revolution and Physical Culture’, *The International Journal of the History of Sport* 31:7 (2014) 724-734: 727.

het derde Al-Russische Congres van de Russische Communistische Jeugdbond in oktober 1920, waar Lenin sprak, werd het volgende over sport bepaald: “*De fysieke educatie van de jongere generatie is een essentieel element in het algehele systeem van de communistische opvoeding van jonge mensen, gericht op het creëren van harmonieus ontwikkelde mensen, creatieve burgers van de communistische samenleving.*”⁴⁴ Het morele karakter van de Sovjetburger kon dus gevormd worden door sport, en door schaken in het bijzonder. Het speelde daarmee een zeer belangrijke rol in de ontwikkeling van de Sovjetstaat.

Naast ideologie speelde ook de persoonlijkheidscultus rondom Lenin een grote rol bij de keuze om de schaaksport in de Sovjet-Unie te promoten. Na Lenins dood in 1924 werd hij door de Sovjetleiders verheerlijkt en verheven tot een soort vader des vaderlands, een genie met een morele voorbeeldfunctie die al snel een haast mythische vorm aannam. Om deze reden werden triviale hobby's en interesses van Lenin gewichtige zaken die in veel gevallen direct terugkwamen in overheidsbeleid. Ook andersom vond dit mechanisme plaats. De Sovjetregering gebruikte de zelfgeschapen cultus rondom Lenin om actueel beleid te rechtvaardigen, door naar details uit zijn leven te verwijzen, die te interpreteren op de op dat moment gewenste manier en zijn voorbeeldfunctie aan te stippen.⁴⁵ Hoe belangrijk de woorden en daden van Lenin waren in de Sovjetsamenleving blijkt uit een debat dat in de jaren twintig speelde in de Sovjet-schaakwereld en dat in hoofdstuk twee uitgebreider besproken zal worden, namelijk dat over de vraag of internationale schakers uit de bourgeoisie moesten worden toegelaten tot Sovjettoernooien en of Sovjetspelers naar westerse toernooien mochten. Nikolaj Krilenko, die in die periode voorzitter van de Sovjetschaakbond was, zette zijn argument ten gunste van de assimilatie met bourgeoisschakers kracht bij met een citaat van Lenin, de ultieme autoriteit. Daar had niemand wat tegen in te brengen. Het debat werd in zijn voordeel beslecht.⁴⁶ Het enthousiasme dat Lenin had voor schaken, maar ook voor enkele andere sporten, zorgde er op deze manier voor dat sport een belangrijk onderdeel ging uitmaken van de marxistische-leninistische doctrine en daarmee van de Sovjetsamenleving.

1.4 Schaken in de officiële Partijlijn

Begin jaren twintig was de Communistische Partij dus op zoek naar manieren om het culturele niveau van de arbeidersmassa te verheffen, zodat de perfecte communistische samenleving bereikt kon worden. Schaken werd gezien als het ideale middel hiertoe, omdat het spel de

---

⁴⁴ I. D. Tsjoenin, *Osnovnija Postanovlenija i Instruksii po Voprosam Fizitsjeskoj Koeltoeri i Sporti, 1917-1957* (Moskou 1959), 43-44.

⁴⁵ Grant, *Bolsheviks, Revolution and Physical Culture*, 726.

⁴⁶ Hudson, *Storming Fortresses*, 171.

intellectuele en culturele ontwikkeling van haar beoefenaars stimuleerde, en ook nog eens een sterk karaktervormend element in zich had. Er werd een door de staat gesteund schaakprogramma opgezet en de sport werd nauw verbonden met de overheidsbureaucratie en de vakbonden. Lange tijd is de ontwikkeling van de sport min of meer vanzelf verlopen, zonder officiële richtlijnen of uitlatingen van de regering over de motivatie en doelen van het beleid. Dit was niet alleen het geval op het gebied van sport. Bij de meeste thema's was de jonge staat begin jaren twintig nog op zoek naar een officieel beleid. De eerste officiële Partijverklaring over de rol van sport werd uitgegeven op 13 juli 1925, en was een reactie op de groeiende sportbeweging en de onenigheid die er daarbinnen bestond over de functies van sport. De Partij was heel duidelijk over de doelen van het sportbeleid: *“Fysieke cultuur moet niet alleen beschouwd worden vanuit het gezichtspunt van volksgezondheid en fysieke educatie, niet alleen als een aspect van de culturele, economische en militaire training van jonge mensen. Het moet ook gezien worden als een methode om de massa te onderwijzen (aangezien het wilskracht ontwikkelt en samenwerken, uithoudingsvermogen, vindingrijkheid en andere waardevolle kwaliteiten bevordert). Het moet bovendien ook beschouwd worden als een middel om de arbeiders en boeren te verenigen in de verschillende Partij-, Sovjet- en vakbondsorganisaties, waardoor ze tot sociale en politieke activiteit bewogen kunnen worden... Fysieke cultuur moet onlosmakelijk onderdeel uitmaken van de algemene politieke en culturele opvoeding en educatie, en van de volksgezondheid.”*⁴⁷ Hieruit blijkt dat de grote rol die sport had in het opbouwen van de communistische samenleving, met doelen die de bevordering van de volksgezondheid ver overstegen, vanaf 1925 Partijlijn was. De Partij gaf zichzelf in diezelfde resolutie drie taken. Ten eerste moest sport gepolitiseerd worden. Politieke educatie van burgers diende daartoe gecombineerd te worden met sport, en sportverenigingen moesten verbonden zijn aan vakbonden en politieke organisaties. Ten tweede moest de Partij de leiding op sportgebied stevig in handen hebben. Alle sportverenigingen moesten op een bepaalde manier aan de Partij verbonden zijn; onafhankelijke organisaties en verenigingen van voor de revolutie werden ontbonden. Tenslotte moesten alle burgers bij de sportbeweging betrokken worden: boeren, arbeiders, oude en jonge mensen, mannen en vrouwen, Russen en andere etnische groepen.⁴⁸ De Partij had dus niet alleen grote doelen voor ogen met haar sportbeleid, maar was ook bereid om veel in het werk te stellen om ze te bereiken. Totale controle over de sportwereld in het land en het betrekken van alle burgers bij de sportbeweging kost immers veel tijd en inspanning.

---

⁴⁷ *Izvestija Tsentralnogo Komiteta RKP*, 20 juli 1925.

⁴⁸ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 90.

Het belang dat de autoriteiten in de jaren twintig hechtten aan de schaaksport blijkt ook uit het feit dat de staat een grootschalig onderzoek naar de psychologie van het schaken financierde. De onderzoekers van het project grepen een internationaal schaaktoernooi in Moskou in 1925 aan om een groot deel van de deelnemende grootmeesters aan een serie proeven te onderwerpen. Het onderzoek vond plaats in het Laboratorium van Experimentele Psychologie van het Centrale Staatsinstituut voor Fysieke Cultuur – een overheidsinstelling dus. Uit het onderzoek kwam een lijst naar voren van zestien kwaliteiten die de grootmeesters bezaten en die dus benodigd waren om een goede schaker te worden; enkele voorbeelden zijn zelfbeheersing, stalen zenuwen, het vermogen om verbanden te leggen en het vermogen om dynamische relaties waar te nemen. Aangezien alle zestien kwaliteiten positieve karaktertrekken waren, stelden de onderzoekers dat *“schaken een krachtige methode is van zelfdiscipline en zelfontwikkeling, die niet alleen voordeel oplevert voor hen die in staat zijn grootmeesters te worden, maar ook voor degenen die zulke talenten niet beschikken; schaken bevordert de ontwikkeling van educatief waardevolle kwaliteiten.”*⁴⁹ Deze verklaring kon op een warme ontvangst rekenen bij de autoriteiten, aangezien het hun stelling dat schaken het volk kon verheffen wetenschappelijk onderbouwde.

De Partij had het in haar resolutie van 1925 over sport in het algemeen. De in 1922 opgerichte Al-Russische Schaakunie, die zoals was voorgeschreven in grote mate werd aangestuurd door de overheid, ging dieper in op de redenen waarom juist schaken zo'n grote rol in de Sovjetsamenleving moest krijgen en hoe de uitvoering daarvan eruit zou moeten zien. In 1923 lichtte de Schaakunie in een declaratie toe waarom ze de schaaksport in de Sovjet-Unie wilde ontwikkelen en verspreiden: *“De organisatiecommissie ziet in de schaaksport vooral een krachtig wapen voor de intellectuele cultuur, een wapen in de strijd naar een hoger niveau van deze cultuur. Schaken is geen spel, integendeel, het is veel meer dan een spel. Schaken ontwaakt, ontwikkelt, en het belangrijkste: schaken traint de geest. Er is geen enkel ander spel waarin zuivere logica en de methode van logische conclusies in zulke mate een abstracte vorm van mathematisch denken benaderen als schaken. Dit alleen al geeft het een enorme educatieve betekenis. Maar dat is nog niet alles. Schaken is tegelijkertijd een strijd, die buitengewone wilskracht vereist... De oneindige hoeveelheid combinaties, die in elk stadium van het proces van de schaakstrijd op hetzelfde moment kan worden ingezet, ontwikkelt bij de spelers oriënterende vaardigheden, vervolgens buitengewone zorgvuldigheid waaraan zelfs de min-of-meer ervaren schaker onwillekeurig gewend is geraakt, en uiteindelijk extreme*

---

⁴⁹ Richards, *Soviet Chess*, 28.

*nauwkeurigheid... Al deze kwaliteiten tezamen hebben alle elementen in zich van het perfecte type mens in de intellectuele en psychologische sfeer.*⁵⁰ Het karaktervormende element dat Lenin zo waardeerde in het schaakspel komt dus ook in deze verklaring naar voren. Daarnaast valt op hoezeer ook de Al-Russische Schaakunie hogere doelen voor ogen had dan simpelweg het enthousiasmeren van mensen voor de schaaksport. Burgers aan het schaken krijgen was zelfs voor de Schaakunie enkel een middel om het communisme te bereiken. Elk element van de samenleving stond dus in het teken van het opbouwen van de communistische samenleving.

De Al-Russische Schaakunie formuleerde verschillende taken voor zichzelf om haar belangrijkste doelstelling – de verspreiding van de schaaksport onder de brede arbeidersmassa – te bereiken. Zo bepaalde de Schaakunie in haar oprichtingscharter onder andere dat ze schaaktoernooien zou organiseren, schaaktijdschriften ging uitgeven en interessante partijen ging publiceren, dat ze lezingen gewijd aan de schaaksport zou organiseren en getalenteerde spelers intensief zou ondersteunen.⁵¹ Al deze punten werden ook op grote schaal uitgevoerd. De visie van de Schaakunie was dus meer dan mooie woorden alleen, zoals vaak het geval was bij soortgelijke organisaties, maar werd ook opgevolgd door daden. Het was de Schaakunie menens: de schaaksport zou op grote schaal verspreid worden om het volk te verheffen en een communistische samenleving op te bouwen.

Naast dit uiteindelijke doel hadden de leiders van de Sovjet-Unie en de schaakbeweging ook concrete kortetermijndoelen met hun beleid op het gebied van sport en schaken. Sportbeleid was in de jaren twintig deels sociaal beleid waarmee de autoriteiten ongewenste activiteiten en sociale fenomenen wilden aanpakken. In een gezamenlijke resolutie van de Komsomol en het Oekraïense Centrale Partijcomité op 16 februari 1926 werd bepaald dat sport een middel was om jonge mensen in de stad te onttrekken aan de slechte invloed van de straat, zelfgestookte alcohol en prostitutie. Op het platteland moest sport een belangrijke rol spelen in “*de campagne tegen dronkenschap en ongeciviliseerd gedrag om de dorpsjeugd te verleiden tot verstandigere en culturelere activiteiten.*”⁵² Sport werd dus ingezet om de dorpen te transformeren tot meer geciviliseerde gemeenschappen. Door de vrije tijd van mensen te beheersen door middel van sport kreeg de Partij meer controle over haar burgers.

Ook werd sport gebruikt voor vrouwenemancipatie en het tegenwerken van religie. Lenin zelf herkende in sport al een middel om vrouwen een grotere rol in de samenleving te

---

⁵⁰ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 215.

⁵¹ Ibidem, 213.

⁵² A. M. Landar, ‘Fizitsjeskaja Koeltoera-sostavnaja Tsjust Koeltoernej Revoloetsii na Oekraïne’, *Teorija i Praktika Fizitsjeskoj Koeltoeri* 1972:12, 13.

geven. *“Het is onze dringende taak om werkende vrouwen bij sport te betrekken... Als we dat kunnen bereiken en hen zon, water en frisse lucht ten volle laten gebruiken om zichzelf te versterken, zullen we een complete revolutie in de Russische manier van leven bewerkstelligen.”*⁵³ Vsevoeboetsj-directeur Podvojski schrijft dat Lenin er bij hem op aandrong om bij de Vsevoeboetsj een culturele, kameraadschappelijke onderlinge relatie tussen jonge mannen en vrouwen op te bouwen.⁵⁴ Lenin en daarmee ook de Partij zagen gelijkheid tussen mannen en vrouwen als een belangrijke voorwaarde voor het opbouwen van een communistische samenleving, en sport kon helpen om die gelijkheid te bereiken. Daarnaast kon schaken religie tegenwerken doordat de sport tijd innam die anders aan religieuze activiteiten besteed zou worden – dit was voornamelijk het geval in overwegend islamitische gebieden in de Sovjet-Unie. Door van burgers te verwachten dat zij deelnamen aan sportactiviteiten kregen de autoriteiten meer grip op de bevolking en werden moslims een beetje losgemaakt van hun geloof, dat een grote rol speelden in alle aspecten van hun leven.⁵⁵ Schaken was in het bijzonder geschikt om religie tegen te werken. Jevgenij Rochlin licht dit toe in zijn boek over schaken en cultuur: *“De manier van denken bij het schaakspel is gebaseerd op onafhankelijke, creatieve analyse, gerechtvaardigd door zijn praktische consequenties; in het schaken is er geen kanselment aanwezig; schaken is van nature internationaal. Al deze feiten maken het een sterk wapen en een levend stuk propaganda tegen religieuze wanen.”*⁵⁶ Schaken nam dus niet alleen tijd in beslag die anders aan religie besteed zou worden, maar de sport zou ook moeten helpen bij het bestrijden van fatalisme. In de communistische maakbaarheidsideologie was daar immers geen plaats voor. Dit is terug te zien in het feit dat schaken gepromoot werd, en kaartspellen zoveel mogelijk werden tegengewerkt.

Deze voordelen waren alleen maar voordelige bijkomstigheden bij het werken aan het uiteindelijke doel: het bereiken van een communistische samenleving. De schaaksport, die altijd al populair was geweest in Rusland en onder revolutionairen, werd door Iljin-Zjnevski ingebed in de marxistische-leninistische ideologie en geïntroduceerd in de bureaucratie van de communisten. Met zijn karaktervormende kwaliteiten en stimulering van de intellectuele ontwikkeling van zijn beoefenaars zou het schaakspel het volk verheffen en de Sovjet-Unie daarmee een stap verder brengen in de richting van de communistische samenleving.

---

⁵³ N. I. Podvojski, *Rabotnitsa i Fizitsjeskaja Koeltoera* (Moskou 1938), 3.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 118.

⁵⁶ J. G. Rochlin, *Sjachmatij I Koeltrabota* (Leningrad 1929), 17-18.

2. De strijd om controle over het Sovjetschaken

Toen de burgeroorlog in 1922 tot een einde kwam pakten de Russen hun dagelijks leven weer op en begonnen ze aan de wederopbouw van hun land. Ook het schaakleven bloeide op, zodanig zelfs dat er al snel behoefte was aan een centraal orgaan dat leiding gaf aan de vele schaakverenigingen in het land. Die leiding moest een visie hebben. Er was een duidelijke ideologie aanwezig die als houvast diende voor de richting die men op moest met de schaaksport in de Sovjet-Unie, maar er was nog geen eenduidig antwoord op de vraag hoe er precies invulling gegeven moest worden aan die ideologie. Daarover bestonden verschillende meningen. De strijd tussen vertegenwoordigers van de ruziënde groepen om de controle over het Sovjetschaak werd uitgevochten door middel van debatten op schaakcongressen, en in mindere mate door sabotage van de activiteiten op schaakgebied waar men het niet mee eens was. Er werd veel gedebatteerd over de te volgen koers, en de discussies draaiden in grote mate om de interpretatie van Lenin en de marxistische-leninistische ideologie. De ideologie stond immers vast en was niet aan verandering onderhevig. Hoe die ideologie in de praktijk vorm moest krijgen, daarover bestonden grote meningsverschillen. Deze debatten zijn belangrijk om na te kunnen gaan wat de leiders van de schaakbeweging en van de jonge Sovjet-Unie precies voor ogen hadden met de ontwikkeling van deze sport. Dit hoofdstuk draait dan ook om de vraag wat de precieze rol van de schaaksport moest zijn, wat de doelen van de ontwikkeling van de schaaksport waren en in hoeverre de marxistische-leninistische ideologie aangepast mocht worden om die doelen te bereiken.

2.1 De Al-Russische Schaakolympiade

De eerste belangrijke gebeurtenis in het Russische schaken die de toon zette voor de ontwikkelingen in de daaropvolgende jaren was de Al-Russische Schaakolympiade van 1920. In 1920 was de burgeroorlog nog in volle gang: het openbare leven en de economie waren totaal ontwricht en het land werd geteisterd door een hongersnood die het gevolg was van extreme droogte en het beleid om boeren te dwingen hun graan te verkopen aan het Rode Leger voor vastgestelde prijzen. De Vsevoboetsj, in deze periode op het toppunt van haar macht, kwam in de lente van 1920 op het idee om later in het jaar een Sportolympiade te houden. Alexander Iljin-Zjenevski stelde direct voor om naast de Sportolympiade ook een Schaakolympiade te houden, waar zijn collega's snel mee akkoord gingen.⁵⁷ De status die de schaaksport zelfs in

---

⁵⁷ Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master*, 23.

deze periode al had blijkt uit het feit dat toen de Sportolympiade moeilijk realiseerbaar bleek en niet doorging, de Schaakolympiade zonder problemen doorgang kon vinden. Een tweede aanwijzing voor de sterke positie van schaken en de grote plannen die de communistische leiders ermee hadden is te vinden in het feit dat deze olympiade het eerste toernooi in de geschiedenis van het schaken was dat volledig gefinancierd werd door de staat.⁵⁸

De organisatie van de Schaakolympiade, die in handen lag van de Vsevoboetsj, viel nog niet mee. Het moeilijkste element was het bij elkaar krijgen van de beste Russische schakers. De Vsevoboetsj had weinig overzicht over waar zij zich op dat moment precies bevonden, en moest haar netwerk en infrastructuur door het hele land inzetten om topschakers op te sporen en te mobiliseren. De informatie waar de autoriteiten in Moskou op dat moment over beschikten was zo slecht dat bleek dat er verschillende schakers op de lijst stonden die het land allang verlaten hadden.⁵⁹ Wanneer lokale autoriteiten de topschakers in hun regio hadden gelokaliseerd met behulp van het Rode Leger, moesten ze hen naar Moskou sturen. De leidinggevende van de schaker ontving dan een bericht waarin geëist werd dat de werknemer vrij kreeg. De lokale Vsevoboetsj zette hem vervolgens op de trein.⁶⁰ Er lijkt hierbij dus enige mate van dwang in het spel geweest te zijn. Iljin-Zjenevski was zich ervan bewust hoe het overkwam. Niet voor niets wijdt hij in zijn memoires een hele alinea aan de uitdrukkelijke notie dat er absoluut geen sprake was van dwang bij het mobiliseren van de deelnemers aan het toernooi: *“Ik moet natuurlijk de kanttekening plaatsen dat geen vorm van “dwang” was gebruikt tegenover de schakers. Allen van hen waren blij om te horen van het Moskouse toernooi en waren maar al te bereid om de tocht te maken. De “militaire maatregelen” waren hier hoofdzakelijk belangrijk om ervoor te zorgen dat zij een legitieme vakantie kregen en om hun posten niet kwijt te raken tijdens de trip.”*⁶¹ In hoeverre dit ook werkelijk zo was, is niet na te gaan. In geen van de memoires of verslagen van deelnemers van het toernooi wordt geklaagd over dwang, maar die werken zijn geschreven in de Sovjettijd, toen kritiek op de autoriteiten überhaupt uit den boze was. Wel valt uit deze passage op te maken dat dwang op sportief gebied in deze periode werd gezien als ongewenst.

De inspanningen van de Vsevoboetsj wierpen hun vruchten af. Het toernooi was bijzonder sterk bezet en leverde een aantal zeer interessante partijen op. De organisatie in Moskou zelf liet te wensen over. *“Het was bijzonder moeilijk om de deelnemers de juiste*

---

⁵⁸ Richards, *Soviet Chess*, 12.

⁵⁹ Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master*, 24.

⁶⁰ Hudson, *Storming Fortresses*, 98.

⁶¹ Iljin-Zjenevski, *Notes of a Soviet Master*, 24.

voorzieningen aan te kunnen bieden,” schrijft Iljin-Zjenevski in zijn memoires.⁶² Dat lijkt een understatement. Er was niet genoeg voedsel en de schakers sliepen op harde bedden in ijskoude Vsevoboetsj-barakken.⁶³ Iljin-Zjenevski schrijft dat de spelers “tot hun volledige tevredenheid” geaccommodeerd waren – een aantoonbare leugen, die ook zijn eerdere bewering dat er geen sprake was van dwang in twijfel trekt. Deelnemer en winnaar van de derde plaats Levenfisj schreef twintig jaar later over het toernooi: “*Ik werd ondergebracht in een onverwarmde kamer in een militaire trainingsbarak... Honger en verwoesting, veroorzaakt door interventie en de burgeroorlog, waren voelbaar bij elke stap en de rantsoenen waren uiteraard meer dan bescheiden.*”⁶⁴ Na de vierde ronde van het toernooi brak er een staking uit onder de schakers, die meer eten, betere omstandigheden en geld wilden. Het lukte Iljin-Zjenevski om enigszins aan hun eisen tegemoet te komen, waarmee het toernooi gered was. Deze staking is van belang, omdat ze de reputatie van Iljin-Zjenevski en daarmee zijn politieke positie beschadigde. Daardoor werd het voor anderen makkelijker om hem uit te dagen in de strijd om controle over het Sovjetschaak. De modderfiguur die Iljin-Zjenevski hier sloeg maakte de opkomst van Krilenko een paar jaar later mogelijk. Daarnaast was de AI-Russische Schaakolympiade het startpunt voor de eerste grote discussie in het Sovjetschaak: die over de vraag of de schaaksport politiek of apolitek moest zijn.

2.2 Een politieke of apolitieke schaaksport?

Aan het eind van de Schaakolympiade werd een eendaagse conferentie gehouden over de toekomstige rol van schaken in de Sovjetsamenleving. Deze conferentie werd later het Eerste AI-Russische Schaakcongres genoemd. Op het Eerste AI-Russische Schaakcongres waren de twee facties met tegengestelde visies over de toekomst van het Sovjetschaak voor het eerst zichtbaar. De eerste groep was gecentreerd rondom de oud-voorzitter van de prerevolutionaire Schaakfederatie Samoeil Vajnsjtejn. Deze Petrogradse groep schakers wilde de oude Schaakfederatie weer tot leven wekken en hoopte dat de nieuwe regering zich zo min mogelijk met een privaat gefinancierde, apolitieke federatie zou bemoeien. De tweede groep daarentegen, geleid door Iljin-Zjenevski en voornamelijk bestaande uit Moskouse schakers, pleitte ervoor om schaken een integraal onderdeel te laten uitmaken van de nieuwe socialistische samenleving, om die samenleving vooruit te helpen. “*In dit land, waar de arbeiders de overwinning hebben behaald, kán schaken niet apolitek zijn, zoals in kapitalistische landen,*”

---

⁶² Ibidem, 25.

⁶³ Hudson, *Storming Fortresses*, 101.

⁶⁴ G. Levenfisj, ‘Tridtsat let nazad’ *Sjachmatij v SSSR* (oktober 1950), 290.

sprak hij in zijn toespraak op de conferentie.⁶⁵ Men was gaan investeren in de schaaksport om het proletariaat te verheffen, niet om de sport weer uit handen te geven aan de prerevolutionaire burgerij. Op deze conferentie kwam men niet tot overeenstemming. Moskou en Petrograd zouden in de jaren daarna lijnrecht tegenover elkaar blijven staan.

Petrograd was de eerste stad die na de revolutie weer een schaakclub oprichtte: de Petrogoebkomoenie in 1921. De vereniging was vanaf het begin heel actief, geholpen door het grote aantal schakers in de stad, en organiseerde toernooien, lezingen en analyses van toppartijen. Het succes van de Petrogoebkomoenie was besmettelijk. Langzaam maar zeker werden er ook andere clubs in de stad opgericht en ontstond er behoefte aan een centraal orgaan dat leiding kon geven aan de verschillende Petrogradse schaakverenigingen. Het initiatief hiertoe werd al in 1921 genomen door de bekende schakers Vajnsjtejn, Rabinovitsj en Levenfish, die de Petrogradse Schaakvereniging heroprichtten, die in 1918 gesloten was. De organisatie bleek direct populair onder Petrogradse schakers en zag een snelle groei van het ledenaantal.⁶⁶ Het is duidelijk dat de groep schakers uit Petrograd de schaakwereld zoals die voor de revolutie was probeerde te herstellen.

De Petrogradse schakers richtten in 1921 ook het schaakblad *Sjachmatnij Listok* weer op, dat sinds de revolutie niet was uitgegeven. De oplage hiervan steeg bij elke uitgave, en er was ook veel interesse in het blad vanuit de provincie. In het hele land werd de ene na de andere schaakclub opgericht, meestal met eigen blad en bijna altijd met veel succes. In alle uithoeken van het land werden regionale toernooien gehouden, in Tomsk organiseerde men zelfs een grote Al-Siberische Olympiade. Door deze sterke opleving van het Russische schaakleven werd de behoefte aan een overkoepelend orgaan steeds groter.⁶⁷ Op het Tweede Al-Russische Schaakcongres in 1922, dat verder weinig opzienbarend was, werd die wens hardop uitgesproken. De eerste stappen in die richting werden gezet in Petrograd.

De Petrogradse Schaakvereniging, zelf pas een jaar oud, begon in 1922 met de oprichting van een schaakfederatie: de Al-Russische Schaakunie. Ook dit orgaan bestond al voor de revolutie en was in 1917 ontbonden. De Petrogradse schakers deden geen moeite om te verbergen dat ze deze oude organisatie wilden heroprichten; naast de naam namen ze ook de statuten van de prerevolutionaire organisatie over, slechts twee clausules werden aangepast.⁶⁸ Typerend voor de Petrogradse groep schakers is het feit dat de Al-Russische Schaakunie

---

⁶⁵ Hudson, *Storming Fortresses*, 108-109.

⁶⁶ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 207.

⁶⁷ Richards, *Soviet Chess*, 14-15.

⁶⁸ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 210.

gefinancierd werd door contributie en donaties van leden, en door schaakmeesters die lezingen verzorgden om geld op te halen voor de Unie.⁶⁹ Aan staatssteun moest men niet denken. Veelzeggend waren echter de uitkomsten van het congres van de Al-Russische Schaakunie in juli 1923, dat de koers van de organisatie moest bepalen. De Petrogradse schakers waren fel tegen een politieke rol voor de schaaksport, maar toch was één van de wijzigingen in de oude statuten de toevoeging van de zin “*De Unie erkent de noodzaak van de invoering van het schaken in de laag van arbeiders en boeren.*”⁷⁰ De Unie zag het als haar grootste taak om “*de verspreiding van schaken onder de brede massa's van werkende mensen te bevorderen.*”⁷¹ Zelfs bij deze apolitieke schakers was het idee diep verankerd dat het goed voor de arbeiders en boeren en daarmee voor de samenleving was om de schaaksport breed te verspreiden. Dit lijkt dus een breed gedragen gedachte te zijn geweest. Deze toevoegingen aan de statuten hadden een concessie kunnen zijn om de organisatie officieel van de grond te krijgen, ware het niet dat dit onderwerp op het congres nauwelijks debat behoeftte, in tegenstelling tot enkele andere zaken.

De statuten van de Unie werden begin 1924 goedgekeurd door het ministerie van Buitenlandse Zaken en vanaf dat moment kon de Al-Russische Schaakunie, erkend door de regering, officieel beginnen met de werkzaamheden waar ze al langere tijd mee bezig was. Dat ging niet lang goed. De revolutionaire Moskouse schakers konden niet leven met deze milde Schaakunie. Zij wilden een minder apolitiek overkoepelend orgaan, dat actief kon worden ingezet om een communistische samenleving te bouwen en volledig aansloot op die samenleving. De Moskouse schakers weigerden om lid te worden van deze Unie. En ze waren met veel.

Slechts twee maanden na het congres waarop de statuten van de Al-Russische Schaakunie werden vastgesteld richtte de Moskouse groep schakers via de vakbonden een schaaksectie op bij de Moskouse Provinciale Raad van Vakbonden. Alle Moskouse schakers sloten zich hierbij aan. Er ontstond in deze situatie met een officiële en een schaduwfederatie grote onrust in de provincies. Vajnsjtein probeerde het tij nog te keren met de publicatie van een essay van een bekende intellectueel, die betoogde dat schaken veel te abstract was om enige praktische waarde te hebben bij het leren van lessen over het leven, klassenstrijd of militaire strategie.⁷² Het mocht niet baten. De Moskouse federatie voerde overal in het land een actieve

---

⁶⁹ Richards, *Soviet Chess*, 16.

⁷⁰ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 213.

⁷¹ Ibidem.

⁷² B. N. Demtsjinskij, ‘Tragedija tsjistoj mysli: o sjachmatach’, *Vserossijskij sjachmatnij Sojoez* (1924), 14-15.

campagne tegen de AI-Russische Schaakunie. Leden van de Unie werd geadviseerd hun lidmaatschap op te geven en lid te worden van schaakclubs die verbonden waren aan de Moskouse organisatie.⁷³ De campagne had effect. Bijna driekwart van de verenigingen die oorspronkelijk waren aangesloten bij de Unie hadden die banden een paar maanden later verbroken. Dit betekende het einde voor de Unie, die gefinancierd werd uit donaties en contributiegeld. Om de capitulatie van de AI-Russische Schaakunie te formaliseren en een nieuwe organisatie in het leven te roepen, werd een nieuw congres gepland voor augustus 1924: het Derde AI-Russische Schaakcongres.

2.3 Het Derde AI-Russische Schaakcongres

Het congres werd zorgvuldig voorbereid. Het argument van de Moskouse schakers voor een politieke schaakorganisatie moest perfect uit de verf komen. Er werd een organisatiecomité opgesteld waarin enkele belangrijke figuren uit de Partij plaatsnamen, en zowel de ideologische verantwoording van hun plan als de strategie om die er doorheen te drukken werden tot in de puntjes besproken. Voor het congres stuurde het organisatiecomité een brief naar alle schaakverenigingen in het land, waarin de principes van de Moskouse groep schakers werden uiteengezet en toegelicht. De brief pleitte voor een belangrijke rol van de schaaksport in de nieuwe samenleving als een *“bijzonder krachtig instrument van intellectuele cultuur, het wapen in de strijd om een hoger cultureel niveau.”* In de brief werd ook uitgelegd waarom: schaken bevordert het intellect en vormt het karakter.⁷⁴

Op het Derde AI-Russische Schaakcongres behaalden de voorstanders van een politieke schaaksport hun eindoverwinning. De Schaakunie werd officieel opgeheven, en de schaaksport werd ondergebracht in de Sovjetbureaucratie: de AI-Unie Schaak- en Damsectie werd opgericht en verbonden aan de Hoge Raad van Fysieke Cultuur. Vajnsjtein erkende de nieuwe organisatie in zijn toespraak. *“Wijzelf zagen de Unie als een tijdelijke organisatie,”*⁷⁵ liet hij weten, waarschijnlijk niet helemaal naar waarheid. De schakers uit Petrograd legden zich hiermee definitief neer bij hun verlies. Door deze nieuwe constructie kwam de schaaksport definitief onder staatscontrole te staan. Voorzitter van de nieuwe Schaaksectie werd niet Iljin-Zjenevski, maar Nikolaj Krilenko, die snel was opgeklommen in het nieuwe bestel. Hij verkreeg deze positie door zijn connecties en handig politiek spel, waarbij hij geholpen werd door het feit dat Iljin-Zjenevski's reputatie schade had opgelopen met de staking op de Schaakolympiade in

---

⁷³ Richards, *Soviet Chess*, 17.

⁷⁴ V. E. Jeremejev, 'Poeblikoem Vospomenanija V. E. Jeremejeva o III Vserossijskom Sjachmatnom Sjezde', *Sjachmatij v SSSR* (augustus 1974), 10.

⁷⁵ R. A. Romanovskij, '40 let sovjetskoj sjachmatnoj organizatsii', *Sjachmatij v SSSR* 1957(6).

1920. Krilenko's visie op de schaaksport was vrijwel gelijk aan die van Iljin-Zjenevski. Krilenko voegde aan Iljin-Zjenevski's doelstellingen enkel het opleiden van een groep schaakgrootmeesters van wereldklasse toe, iets waar Iljin-Zjenevski nooit zo mee bezig was geweest. Wel kregen zowel Vajnsjtein als Iljin-Zjenevski een functie in de Schaaksectie.

Onder Krilenko zou de schaaksport een politiek wapen worden, wat al te zien is aan de slogans die op het Derde Congres werden aangenomen – het bedenken van slogans was in deze tijd een gebruikelijke bezigheid op Sovjet-congressen: “*Schaken is een krachtig wapen van de intellectuele cultuur!*” “*Breng schaken naar de arbeiders!*” en “*Schaken moet onderdeel worden van elke arbeidersvereniging en elke boerenleeszaal!*”⁷⁶ Deze slogans zouden dienst kunnen doen als samenvatting van het congres. Krilenko zelf zei in zijn toespraak dat het congres “*het begin is van de opbouw van het schaken op nationale schaal, wat op zijn beurt een gevolg is van de erkenning van schaken als nieuwe culturele kracht.*”⁷⁷ De schaaksport sloeg definitief de politieke weg in, en deed dat op hoge snelheid.

2.4 Samenwerken met schakers uit de bourgeoisie?

Op het Derde Al-Russische Schaakcongres kwam daarnaast een volgende kwestie die de gemoederen de jaren daarna bezig zou houden voor het eerst ter sprake: de vraag of er wel of niet betrekkingen aangegaan moesten worden met schakers uit de bourgeoisie. Het westen, met andere woorden. Krilenko betoonde zich op het Derde Congres al een groot tegenstander van het buitensluiten van de bourgeoisie. Op de resolutie “Schaken moet een spel van het proletariaat worden” kwam hij met het volgende commentaar: “*De schakende arbeiders mogen niet volledig geïsoleerd worden van de schaakprestaties van de bourgeoisie-grootmeesters. Het bestaan van deze schakers mag niet genegeerd worden.*”⁷⁸ Dit standpunt van Krilenko hing samen met zijn wens om een groep grootmeesters van wereldklasse op te leiden. Russische schakers konden zichzelf immers nooit helemaal ontwikkelen als zij niet tegen de beste schakers van Europa en Noord-Amerika mochten spelen, en er geen trainers uit die landen konden worden ingevlogen. Ook kon deelname van grote schakers aan toernooien in de Sovjet-Unie bevorderlijk zijn voor de populariteit van de sport. Hij stuitte op veel weerstand.

Zowel in de Partij als in de Schaaksectie had Krilenko op dit punt veel tegenstanders, die vonden dat hij de marxistische-leninistische ideologie verkwanselde door samen te werken met schakers uit de bourgeoisie. Toch lukte het Krilenko, wiens positie in de schaakbeweging

---

⁷⁶ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 41.

⁷⁷ E. A. Levin, ‘Fenomen Politizatsii Sjachmatnogo Sporta v SSSR’, *Sovremennye issledovanija sotsialnych problem* 55:11 (2015) 87-98: 89.

⁷⁸ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 216.

en in de Partij inmiddels zeer sterk was, om zijn visie door te drukken. Hij werd hierbij geholpen door het schaaktoernooi dat, zoals gebruikelijk, tijdens het Derde Congres gehouden was. Uit het toernooi en de analyses achteraf bleek heel duidelijk dat de Russische schakers veel talent hadden, maar weinig theoretische kennis. Die kennis werd in deze tijd in West-Europa ontwikkeld en onderwezen. Russische schakers hadden er geen toegang toe.⁷⁹ Dat wilde Krilenko anders zien. In het begin van 1925 kwam er een officiële verklaring van de Schaaksectie over het doel van competitie met schakers uit de bourgeoisie: *“De Schaaksectie beschouwt de deelname van schakers uit de arbeidersklasse aan bourgeoisietoernooien in bepaalde omstandigheden als politiek voordelig, aangezien het de arbeiders zal verenigen rondom het idee van klassensolidariteit en van hun tegenstand, als een klasse, tegen de bourgeoisie. Vanuit dit standpunt laat de Schaaksectie de mogelijkheid toe dat proletarische schaakorganisaties deelnemen aan internationale toernooien, zodat het zelfrespect van het proletariaat groeit door overwinningen op bourgeoisie-grootmeesters, evenals hun geloof in eigen kracht en in jonge talenten.”*⁸⁰ Praktische overwegingen wonnen het dus van ideologische. Dit betekende niet dat ideologie er niet toe deed voor Krilenko, integendeel. Hij verdedigde zijn positie met de woorden van Lenin, die ooit had gezegd dat het marxisme juist zo succesvol was omdat het alles van waarde van andere ideologieën, filosofieën en culturen in zich op had genomen.⁸¹ Krilenko’s sterke positie binnen de Partij, gecombineerd met zijn ideologische verantwoording van zijn standpunt – tegen Lenin kon men immers niet ingaan – zorgde ervoor dat hem na de verklaring van de Schaaksectie van 1925 geen strobreed meer in de weg werd gelegd op dit dossier.

Al voordat hij aantrad als voorzitter van de Schaaksectie was het Krilenko’s ambitie om een groot internationaal schaaktoernooi in Moskou te organiseren. Met zo’n toernooi kon hij drie vliegen in een klap slaan: interesse in de schaaksport zou opgewekt worden bij de massa, Russische schakers zouden de mogelijkheid hebben zich te ontwikkelen en het zou goed zijn voor zijn eigen status. Direct na zijn aantreden in 1924 legde hij het idee voor aan de Sovjetregering. Die reageerde positief en stelde 30.000 roebel uit de landsbegroting ter beschikking voor de organisatie van het toernooi – een gigantisch bedrag in die tijd, terwijl het land net uit de burgeroorlog kwam en bezig was met de wederopbouw. Bovendien was het het eerste internationale toernooi dat volledig gefinancierd werd door een overheid. Ook dit is een indicatie voor de grote rol die de Sovjetregering voor de schaaksport in gedachten had. De

---

⁷⁹ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 221.

⁸⁰ *Sjachmatnij Listok* 1925, 82.

⁸¹ Hudson, *Storming Fortresses*, 12.

regering financierde het toernooi om, volgens de resolutie waarin de bijdrage werd vastgelegd, “de culturele blokkade te doorbreken.”⁸² De regering had wel een paar eisen, waar Krilenko het volledig mee eens was: de toegangsprijs moest laag zijn, zodat er veel publiek zou zijn, en het deelnemersveld moest voor de helft uit Russen bestaan. Een mogelijke reden dat de Partijleden die in eerste instantie niets moesten weten van omgang met bourgeoisie-schakers zich zo snel bij Krilenko’s beslissing neerlegden, kan zijn dat ze inzagen dat samenwerking met westerse landen noodzakelijk was om het uiteindelijke doel te bereiken: de verheffing van het volk middels de schaaksport en het opbouwen van een communistische samenleving. Om de schaaksport aan populariteit te doen winnen bij het volk waren immers dit soort initiatieven nodig, met internationale sterren wier aanwezigheid in de Sovjet-Unie voor grote opwinding onder het volk zorgde.

Het toernooi was op elk vlak succesvol. De beste schakers van de wereld kwamen naar Moskou om deel te nemen en de interesse van Russen in de schaaksport steeg in korte tijd enorm, mede dankzij de grootschalige propagandacampagne die het toernooi vergezelde. Daar zal in het derde hoofdstuk dieper op worden ingegaan. Daarnaast vergaarde het toernooi grote bekendheid om de partijen die er gespeeld werden. De partijen waren zeer creatief en aantrekkelijk om te bestuderen, er werd pas ontwikkelde schaaktheorie uitgetest door verschillende topschakers, en er vonden allerlei verrassende wendingen in partijen en in het toernooi zelf plaats. Sommige partijen van het Moskouse Internationale Toernooi van 1925 zijn nog steeds verplichte kost voor elke schaker die een hoger niveau wil bereiken. Toch was dit voor de organisatie van ondergeschikt belang. “*Het schaken was van secundair belang, de sociale en politieke impact was waar het om draaide,*” schrijft Hudson in zijn dissertatie over schaken in de Sovjet-Unie.⁸³ En die impact was er. Niemand in de hoogste kringen van het landbestuur twijfelde meer aan de politieke rol van de schaaksport, de sport kreeg een boost in de Sovjet-Unie, de Russische schakers zetten grote stappen in hun ontwikkeling en aan de rest van de wereld werd voor het eerst getoond wat voor bloeiend cultureel leven zich in de Sovjet-Unie ontwikkelde. Missie geslaagd.

Ingewikkelder was de kwestie of de Schaaksectie wel of niet lid moest worden van internationale schaakorganisaties. In 1924 ontving de Schaaksectie een uitnodiging van FIDE, de wereldschaakorganisatie, met de boodschap dat schaken losstond van politiek. Deze uitnodiging werd afgeslagen. De Schaaksectie reageerde dat schaken niet los te zien viel van

---

⁸² Levin, *Fenomen Politizatsii Sjachmatnogo Sporta v SSSR*, 91.

⁸³ Hudson, *Storming Fortresses*, 143.

politiek.⁸⁴ Krilenko lichtte deze afwijzing op een later congres toe door terug te wijzen naar de slogan waarmee FIDE was opgericht: “wij zijn één volk.” Volgens hem maakte FIDE zich daarmee schuldig aan politieke neutraliteit, en daarmee aan steun voor de status quo en de macht van de bourgeoisie.⁸⁵ Met deze tegenstrijdige politiek – wel deelnemen aan internationale toernooien en ze zelf organiseren, maar geen banden aangaan met internationale organisaties – volgde de Schaaksectie het voorbeeld van de Sovjetregering. Toen die doorkreeg dat een wereldwijde revolutie nog ver weg was ging de Sovjet-Unie toch maar diplomatieke- en handelsrelaties aan met westerse landen, maar de vijandigheid en de Komintern bleven bestaan, en de Sovjet-Unie sloeg lidmaatschap van internationale organisaties als de League of Nations af. Na lange debatten sloot de Schaaksectie zich in 1926 wel aan bij de drie jaar eerder in Duitsland opgerichte Arbeiders-schaakinternationale, maar trok zich daar in 1929 weer uit terug toen er grote conflicten waren ontstaan tussen socialisten en communisten in de organisatie. In dit vraagstuk wonnen praktische overwegingen het dus grotendeels van ideologische, maar ook voor de praktisch ingestelde Krilenko was de marxistische-leninistische ideologie zeer belangrijk, en weerhield die hem ervan om lid te worden van FIDE. Bovendien wonnen praktische overwegingen het op dit gebied enkel om zo efficiënt mogelijk invulling te kunnen geven aan de uitkomst van dat eerste vraagstuk: een schaaksport die politiek moest zijn.

Formeel werd het beleid op het gebied van internationale organisaties vastgelegd tijdens het Vierde Al-Russische Schaakcongres in december 1925. Op dit laatste belangrijke congres werd het beleid van de Schaaksectie voor de rest van de jaren twintig bepaald en werden er beslissingen genomen over zaken omtrent de organisatie van het schaakleven in de Sovjet-Unie en over waar de macht lag. Op dit congres werd wederom bevestigd dat Krilenko de macht nu definitief in handen had. Zijn koers werd gevolgd en hij had in de meeste debatten het laatste woord. Door een groot aantal gedelegeerden werd zorgen uitgesproken over de verspreiding van de schaaksport onder de boeren, die sterk achterbleef bij de verspreiding onder de arbeiders. Er werd bepaald dat men hier verandering in moest aanbrengen door meer in te zetten op de ontwikkeling van de schaaksport in het leger. Veel boeren dienden immers enkele jaren in het leger alvorens terug te keren naar hun dorp. Het kostte de Schaaksectie weinig moeite om de rol van schaken in het leger te vergroten. Sinds de invoering van schaken bij de Vsevoboetsj door Iljin-Zjenevski was schaken aanwezig in de trainingen van militairen, en de legerleiding zag nog altijd de meerwaarde van het spel. Schaken was dan ook zeer populair bij de hogere rangen in het leger, maar minder bij de lagere rangen. Daar moest verandering in komen. De

---

⁸⁴ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 217.

⁸⁵ Hudson, *Storming Fortresses*, 170.

Schaaksectie regelde dat ze controle kreeg over schaken binnen het leger – wat verrassend gemakkelijk ging, een illustratie van de voorrechten die de Schaaksectie binnen het Sovjetbestel genoot – en zorgde ervoor dat schaken een nog prominentere rol kreeg in de training van soldaten, en dat er jaarlijks een aantal militaire schaaktoernooien op de kalender kwamen. De Schaaksectie vergrootte haar macht hiermee aanzienlijk, zonder er al te veel moeite voor te hoeven doen. Halverwege de jaren twintig had de Schaaksectie haar ideologische conflicten dus beslecht en beschikte ze over veel middelen om de plannen die men had met de schaaksport uit te voeren. Hoe die uitvoering in zijn werk ging en wat de eerste resultaten waren zal in het volgende hoofdstuk besproken worden.

3. De eerste stappen van de uitvoering

Na het Moskouse Internationale Toernooi in 1925 steeg de populariteit van de schaaksport in de Sovjet-Unie snel. Er werden meer internationale toernooien gehouden in de Sovjet-Unie, waarbij veel aandacht werd besteed aan merchandise en publiciteit. Vanaf 1926 werden er in alle uithoeken van het land jaarlijkse regionale schaakkampioenschappen georganiseerd. De sport werd onder de arbeiders verspreid via vakbondsorganisaties, die allemaal een schaakafdeling hadden. Het aantal schakers dat zich had aangesloten bij een vereniging steeg van zo'n 1000 in 1923 tot 24.000 in 1924, en in de periode daarna werd een enorme sprong gemaakt naar 140.000 in 1928. De leiding van de Schaaksectie was dus zeer succesvol in haar missie om de schaaksport te verspreiden onder de bevolking. In dit hoofdstuk zal ingegaan worden op de vraag waarom schaken zo snel zo populair werd. In de eerste plaats was dat, zoals eerder duidelijk is geworden, natuurlijk het gevolg van een uitgekende strategie van de autoriteiten. Daarnaast bezat het spel ook nog eigen kwaliteiten die het aantrekkelijk maakte voor Russen uit alle lagen van de bevolking.

3.1 De strategie van de Schaaksectie

De populariteit van de schaaksport in de Sovjet-Unie nam pas echt een vlucht na het Moskouse Internationale Toernooi van 1925. Er was door de Schaaksectie ongelooflijk veel tijd en aandacht besteed aan de propagandacampagne die het toernooi vergezelde. Kranten en schaaktijdschriften schreven honderduit over het aanstaande toernooi en richtten zich daarbij op een doelgroep die nog niet heel veel kennis had over de sport. Er kwam een goedkoop boekje uit met foto's en biografieën van alle deelnemers, besprekingen van hun sterke en zwakke punten en algemene voorbeschouwingen op het toernooi. Opvallend genoeg werd zelfs in dit boekje benadrukt dat niet alleen schaakfans, maar het hele volk opgewonden was voor het toernooi, en dat men dit alles te danken had aan de helden in de Partij die zich sterk hadden gemaakt voor de positie van schaken in de Sovjet-Unie.⁸⁶ De ideologische component mocht ook hier niet ontbreken.

De campagne had effect. Er was veel belangstelling voor het toernooi, wat te zien was aan de grote aantallen toeschouwers en de gretige afname van kranten en tijdschriften die erover berichtten. De toenmalige wereldkampioen schaken José Raúl Capablanca beschreef het toernooi in een interview in Berlijn toen hij op weg naar huis was als volgt: “*De deelnemers*

---

⁸⁶ V. I. Nenarokov, ‘Predislovie’ in Tarasov, E. M., *Mezjdoenarodnij Sjachmatnij Toernir v Moskve* (Moskou 1925), 4.

aan het toernooi waren bijzonder aangenaam verrast door het algemene enthousiasme van Russen van alle klassen en hun houding tegenover het spel. Het toernooi vond plaats in het bekende voormalige Metropol-restaurant, en elke dag waren er zulke grote menigten aanwezig dat zelfs de grote hal van het restaurant te klein werd bevonden – het was dagelijks overvol en de kaartjes waren altijd dagen van tevoren uitverkocht...”⁸⁷ Niet alleen bevorderde de campagne van de Schaaksectie de interesse in schaken onder de Russische bevolking, ze resulteerde ook in zeer positieve indrukken van het toernooi en het Sovjetschaak op internationaal niveau. Zo liet deelnemer Richard Réti weten: “Ik ben verrukt dat ik kan spelen in een land waar schaken op weg is om een nationale sport te worden.”⁸⁸ Het Duitse schaaktijdschrift *Deutsche Schachzeitung* schreef na het toernooi: “De Sovjetregering heeft een grote stap gezet door schaken een culturele en educatieve factor te verklaren... Deze sterke steun van de regering, die schaken gelijk heeft gesteld aan de andere kunsten, is tot nu toe uniek in de wereld.”⁸⁹ Er werden hier door Krilenko dus meerdere vliegen in een klap geslagen. Niet alleen het eigen volk werd enthousiast over de schaaksport, ook andere landen werden enthousiast over de schaaksport in de Sovjet-Unie. De strategie van de Schaaksectie werd perfect uitgevoerd.

Na het Moskouse Internationale Toernooi werden er maatregelen genomen om de verspreiding van de schaaksport door te zetten. Op het Vierde Al-Russische Schaakcongres kreeg de Schaaksectie in een resolutie de opdracht om meer schaakliteratuur te gaan publiceren, en die te verspreiden in de regio’s. Het Congres wilde meer schaakboeken, meer pamfletten en meer speciale publicaties over specifieke evenementen. Daarnaast moesten er vaste schaakkolommen in de provinciale kranten verschijnen, die zich zouden richten op lokale schakers en toernooien.⁹⁰ Het schaaktijdschrift *Sjachmatnij Listok* werd opgericht, evenals het tijdschrift *64*, waarvan Krilenko zelf hoofdredacteur werd. Ook landelijke kranten zoals *Pravda* en *Izvestija* begonnen op aandringen van de autoriteiten kolommen vrij te maken voor de schaaksport. Nu er veel nieuwe mensen geïntroduceerd werden tot het spel ontstond er een tekort aan handboeken voor beginners. Handboeken van Russische meesters werden opnieuw uitgegeven en die van westerse schakers naar het Russisch vertaald.⁹¹ Ook werden er grootmeesters ingezet om de sport te promoten. Er werd hen door de Schaaksectie gevraagd lezingen te geven, talentvolle jonge schakers te trainen en het land door te reizen om mensen te

---

⁸⁷ *British Chess Magazine*, maart 1926, 2.

⁸⁸ Richards, *Soviet Chess*, 26.

⁸⁹ Kotov, Yudovich, *The Soviet School of Chess*, 55.

⁹⁰ Hudson, *Storming Fortresses*, 169.

⁹¹ Richards, *Soviet Chess*, 21.

enthousiasmeren voor de sport. Grootmeester Fjodor Doez-Chotimirskij beschrijft in zijn memoires hoe dit in zijn werk ging. “*Van 1924 tot 1931 reisde ik door vrijwel de hele Sovjet-Unie – van de Witte Zee tot de Kaukasus, van het Balticum tot Vladivostok – om mijn ervaring en kennis door te geven aan de jonge mensen van acht Sovjetrepublieken... Ik bezocht tientallen steden, verspreidde schaakpropaganda, organiseerde schaaksecties in comités van fysieke cultuur en schaakkolommen in de lokale pers, ik gaf lezingen en simultaanspellen, nam deel aan stads- en republiekkampioenschappen, ik trainde individuele spelers en groepen jongelingen...*”⁹² Naast individuele grootmeesters werden er ook brigades van schakers naar het platteland gestuurd om de sport te propageren.⁹³ Al dit werk wierp zijn vruchten af. De schaaksport verspreidde zich over de hele Sovjet-Unie. In alle uithoeken van het land werden schaakclubs opgericht en toernooien georganiseerd, ook op plaatsen waar voor de revolutie niet geschaakt werd. Elke vakbond en elk comité van fysieke cultuur kreeg op den duur een schaaksectie. De Russische topschakers begonnen sterker te worden en in 1926 en 1927 voor het eerst internationale toernooien te winnen.⁹⁴ Het is wellicht Krilenko’s grootste prestatie dat hij deze stijgende lijn zelfs in de periode van 1929 tot 1935 wist door te zetten, toen het land zwaar leed onder Stalins culturele revolutie en het eerste Vijfjarenplan. Universiteiten en wetenschappers werden met de grootste achterdocht behandeld, maar schakers kregen het alleen maar beter. Ze kregen vrij van hun werk om aan toernooien mee toe doen, postkaarten met foto’s van bekende schakers werden bij elke kiosk verkocht en topschakers kregen alle ruimte om met westerse collega’s te werken.⁹⁵ Uit deze uitzonderingsstatus blijkt wederom hoe groot de rol was die de autoriteiten voor de schaaksport zagen.

Om de populariteit van schaken in perspectief te zien moet ze vergeleken worden met die van andere sporten in de Sovjet-Unie eind jaren twintig. De enige andere sporten die grote aantallen toeschouwers trokken waren ijshockey, atletiek, boksen, worstelen en voetbal. Die laatste sport stak hoog boven de rest uit. Voetbalwedstrijden trokken de meeste toeschouwers, meer dan schaaktoernooien, en voetbalclubs hadden de trouwste fans – veelal waren dat mensen die ook voor de revolutie al voor hun team supporterden. De sport was enorm populair bij de arbeidersklasse. Er was echter een groot verschil met de schaaksport: voetbal ontving bij lange na niet zoveel overheidssteun. Voor de populariteit van de sport waren geen overheidsgesteunde campagnes of strategieën nodig, en tussen 1922 en 1928 werden er bij gebrek aan financiële

---

⁹² F. I. Doez-Chotimirski, *Izbrannie partii* (Moskou 1955), 25.

⁹³ S. Bernstein, ‘Valedictorians of the Soviet School: Professionalization and the Impact of War in Soviet Chess’, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 13:2 (2012) 395-418, 401.

⁹⁴ Kogan, *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii*, 228, 234.

⁹⁵ Soltis, *Soviet Chess 1917-1991*, 55.

middelen geen grote voetbalwedstrijden georganiseerd. Dat was bij schaken wel anders. De meeste grote schaaktoernooien in deze periode werden gefinancierd door de overheid, een teken dat de autoriteiten meer belang hechtten aan schaken dan aan voetbal.⁹⁶

3.2 Andere factoren

De grote mate van vrijheid die schakers genoten was een van de andere redenen dat de sport zo populair werd. In tegenstelling tot kunstenaars, historici, filosofen en schrijvers werden schakers niet ingeperkt in hun creatieve activiteiten, wat veel intellectuelen naar de sport dreef. Schaken was immers “zo veilig voor gevaarlijke gedachten als een intellectuele activiteit maar zijn kan.”⁹⁷ Het is niet ondenkbaar dat veel Sovjet-grootmeesters hun tijd aan andere intellectuele en creatieve activiteiten zouden hebben besteed als zij in andere landen waren opgegroeid. Het grote aantal intellectuelen dat zich met de sport bezighield zorgde op zijn beurt weer voor een groot aantal topschakers.

Ook was schaken een vrijetijdsbesteding die voor iedereen toegankelijk was. Schaakspellen waren goedkoop en het spel kon bij elk weertype gespeeld worden. Het spel was klein en kon gemakkelijk vervoerd worden. Het was niet moeilijk om te leren, maar bood wel enorme verdieping en uitdaging voor talentvolle spelers. Bovendien kende Rusland al een lange geschiedenis met het spel, het werd al eeuwen door het volk gespeeld voordat de Sovjetautoriteiten aan de promotie ervan begonnen.

3.3 De balans opgemaakt

De schaaksport in de Sovjet-Unie had zijn populariteit eind jaren twintig dus voornamelijk te danken aan een klein groepje machtige Partijleden (Iljin-Zjenevski, Krilenko, Romanovski) met een passie voor schaken én voor het communisme. Door hun inzet is schaken hoog op de agenda van de autoriteiten gekomen, wat allerlei vormen van staatssteun tot gevolg had, waardoor de sport snel kon groeien. De slimme aanpak van de Schaaksectie heeft de groei van de schaaksport in een stroomversnelling gebracht. De grote aandacht die er besteed werd aan schaakliteratuur, de propagandacampagne rond het Moskouse Internationale Toernooi, het inzetten van grootmeesters om de sport overal in het land te promoten en het lobbyen voor goede arbeidsvoorwaarden en uitzonderingsregelingen voor topschakers zorgden ervoor dat er eind jaren twintig elk jaar tienduizenden nieuwe mensen lid werden van een schaakvereniging. De verspreiding van de schaaksport was het gevolg van een goed uitgekiende strategie. De

---

⁹⁶ Edelman, *Serious Fun*, 46, 72-73.

⁹⁷ Soltis, *Soviet Chess 1917-1991*, 25.

Schaaksectie werd daarbij geholpen door andere factoren die het spel aantrekkelijk maakten voor Russen: de zeldzame intellectuele vrijheid die schakers genoten en de toegankelijkheid van het spel. In de jaren twintig is op deze manier de basis gelegd voor de heerschappij van de Sovjetschakers in de tweede helft van de twintigste eeuw. De eerste tekenen daarvan waren zichtbaar in 1931, toen er op het Sovjetschaakkampioenschap een nieuwe, bijzonder sterke groep spelers haar intrede deed, onder leiding van Michail Botvinnik, de latere wereldkampioen van 1948 tot 1963. Deze groep schakers trok het niveau van het Sovjetschaken omhoog naar dat van de andere sterke schaaklanden, en was verantwoordelijk voor het ontstaan van de “Sovjet-schaakschool,” die in de jaren dertig vorm begon te krijgen: een creatieve manier van spelen waarin de energieke, gedurfde zetten elkaar in hoog tempo opvolgen. Met de verspreiding van de schaaksport werd tussen 1917 en 1931 de basis gelegd voor schakheerschappij op het wereldtoneel. Na de Tweede Wereldoorlog zou er geogost worden.

De verspreiding van schaken onder de bevolking was voor de Sovjetautoriteiten natuurlijk enkel een eerste stap in hun missie om het proletariaat te verheffen en de perfecte communistische samenleving te bereiken, maar het bereiken van die samenleving was niet gepland voor 1931, en het succes daarvan zal hier dus ook niet besproken worden. Op basis van de prestaties van de Schaaksectie in de tweede helft van de jaren twintig kan enkel gesteld worden dat de eerste stappen van de uitvoering vrijwel perfect zijn verlopen.

Conclusie

Schaken werd in de Sovjetbureaucratie geïntroduceerd door de inspanningen van enkele hooggeplaatste Partijleden die zowel het communisme als de schaaksport een warm hart toedroegen. Zij zagen in de schaaksport een perfect middel om het volk te verheffen en klaar te maken om de communistische samenleving op te bouwen. Volgens Marx was er namelijk in de eerste plaats klassenbewustzijn nodig bij de arbeiders om van hen betere revolutionairen en daarna betere communisten te maken. Dit vroeg een bepaalde mate van intellectuele en culturele ontwikkeling. Bovendien zouden arbeiders productiever worden wanneer ze fysiek en mentaal fit waren. Lenin verbond de marxistische doctrine en sport nog sterker met elkaar. Voor hem speelde het ideaal van een gezonde geest in een gezond lichaam een sleutelrol in het opzetten van een communistische samenleving. Om deze samenleving te laten slagen moest er een nieuw type mens gecreëerd worden, de Nieuwe Sovjetmens, die een geheel nieuwe, communistische mentaliteit had. Hiervoor was zowel intellectuele ontwikkeling en cultuur als discipline nodig. Discipline kon bereikt worden door sport, intellectuele ontwikkeling door een beschavingsoffensief met kunst en literatuur. De schaaksport, die hij zelf beoefende en die altijd al populair was geweest in Rusland, cultiveerde echter beide zaken in haar beoefenaars. Schaken was dus het perfecte middel tot het scheppen van de ideale Sovjetburger. Toen de communisten begin jaren twintig op zoek waren naar manieren om het culturele niveau van de arbeidersmassa te verheffen, konden Iljin-Zjenevski en andere invloedrijke schakers om hem heen daar direct op inspringen met hun op Marx en Lenin gestoelde redentatie dat schaken het morele karakter van de burger vormde en zijn intellectuele ontwikkeling stimuleerde. De autoriteiten gingen hier snel in mee. Ze boden voor die tijd uitzonderlijk veel (financiële) steun aan de schaaksport, zodat die op grote schaal verspreid zou worden om het volk te verheffen en de Sovjet-Unie daarmee een stap verder te brengen in de richting van de communistische samenleving.

Er vond begin jaren twintig veel strijd plaats binnen de schaakgemeenschap over de te volgen koers van de schaakautoriteiten. Er werd na veel debat besloten dat de schaaksport een politiek wapen moest worden, en dus geheel ten dienste moest staan aan het opbouwen van de communistische samenleving. Daarnaast voegde men een nieuwe doelstelling aan de al bestaande plannen toe: het opleiden van een groep schaakgrootmeesters van wereldklasse, zodat de Sovjet-Unie aan de rest van de wereld kon tonen waar een communistische staat op cultureel en intellectueel gebied toe in staat was. Daarvoor was samenwerking met en competitie tegen schakers uit de bourgeoisie nodig. Hier bestond veel weerstand tegen, maar praktische

overwegingen wonnen het uiteindelijk van ideologische – internationale toernooien in de Sovjet-Unie zouden niet alleen Sovjetschakers de kans geven zich te ontwikkelen, ze zouden de populariteit van de sport bij de massa ook bevorderen. Uit deze debatten blijkt dat ook voor de schaakautoriteiten alles in het teken stond van het opbouwen van de communistische samenleving.

Als gevolg van de vele overheidssteun en een uitgekiende strategie van de autoriteiten nam de populariteit van de schaaksport een vlucht in de tweede helft van de jaren twintig. De sport werd verspreid over het hele land, het aantal schakers dat zich had aangesloten bij een vereniging steeg exponentieel en er was grote interesse onder de burgers voor de belangrijke toernooien in de grote steden. De slimme aanpak van de schaakautoriteiten heeft in deze jaren de basis gelegd voor de heerschappij van de Sovjetschakers na de Tweede Wereldoorlog. Die heerschappij was zeer gewenst, maar het hoofddoel van de communistische leiders in de jaren twintig met de schaaksport was het verheffen en disciplineren van het volk. De schaaksport moest de burgers veranderen in perfecte Sovjetburgers die de communistische samenleving konden opbouwen.

Literatuurlijst

Aljechin, A., *Sjachmatnaja Zjizn v Sovjetskoj Rossii* (Berlijn 1921).

Bernstein, S., 'Valedictorians of the Soviet School: Professionalization and the Impact of War in Soviet Chess', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 13:2 (2012) 395-418.

Botvinnik, M. M., *Izbrannye partii* (Leningrad 1949).

British Chess Magazine (maart 1926).

Demtsjinskij, B. N., 'Tragedija tsjistoij mysli: o sjachmatach', *Vserossijskij sjachmatnij Sojoez* (1924).

Doez-Chotimirski, F. I., *Izbrannie partii* (Moskou 1955).

Eales, R. G., *Chess: the History of a Game* (Glasgow 2002).

Edelman, R., *Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR* (New York 1993).

Grant, S., 'Bolsheviks, Revolution and Physical Culture', *The International Journal of the History of Sport* 31:7 (2014) 724-734.

Golombek, H., *A history of chess* (New York 1976).

Van den Heuvel, M. P., *Sport in de Sovjetunie* (universiteit van Amsterdam 1978).

Hudson, M.A., *Storming Fortresses: A Political History of Chess in the Soviet-Union, 1917-1948* (UC Santa Cruz 2013).

Iljin-Zjenevski, A., *Notes of a Soviet Master* (Yorklyn 1986).

Iljin-Zjenevski, A. F., 'Sjachmaty', *Sjachmaty v SSSR* (mei 1967).

Izvestija Tsentralnogo Komiteta RKP, 20 juli 1925.

Jeremejev, V. E., ‘Poeblikoejem Vospomenanija V. E. Jeremejeva o III Vserossijskom Sjachmatnom Sjezde’, *Sjachmatij v SSSR* (augustus 1974).

Kljoetsjevski, V., *Koers Roesskoj Istorii, IV* (Moskou 1923).

Kogan, M. S., *Istoria Sjachmatnoj Igry v Rossii* (Leningrad 1927).

Kotov, A., Yudovich, M., *The Soviet School of Chess* (New York 1961).

Kroepkaja, N. K., *Vospominanija o Lenine* (Moskou 1931).

Landar, A. M., ‘Fizitsjeskaja Koeltoera-sostavnaja Tsjust Koeltoernoj Revoloetsii na Oekraïne’, *Teorija i Praktika Fizitsjeskoj Koeltoeri* 1972:12.

V. I. Lenin Collected Works: Letters to Relatives 1893-1922, vertaling George H. Hanna, vol. 37 (Moskou 1967).

Levenfisj, G., ‘Tridtsat let nazad’ *Sjachmatij v SSSR* (oktober 1950).

Levin, E. A., ‘Fenomen Politizatsii Sjachmatnogo Sporta v SSSR’, *Sovremennye issledovanija sotsialnych problem* 55:11 (2015) 87-98.

Linder, I. M., *Pervye Russkie Mastera* (Moskou 1979).

Malinovskij, R. J., editorial in *Sjachmatij v SSSR* 1963:2.

Marx, K., *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Chicago 1904).

Marx, K., *Das Kapital*, hoofdstuk 10, sectie 5 (Hamburg 1867).

Morton, H., *Soviet Sport: Mirror of Soviet Society* (New York 1963).

Nenarokov, V.I. 'Predislovie' in Tarasov, E. M., *Mezjdoenarodnij Sjachmatnij Toernir v Moskve* (Moskou 1925).

Podvojski, N. I., *Rabotnitsa i Fizitsjeskaja Koeltoera* (Moskou 1938).

Richards, D. J., *Soviet Chess: Chess and Communism in the U.S.S.R.* (Oxford 1965).

Riordan, J. *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR* (Cambridge 1977).

Rochlin, J. G., *Sjachmatij I Koeltrabota* (Leningrad 1929).

Romanovskij, R. A., '40 let sovjetskoj sjachmatnoj organizatsii', *Sjachmatij v SSSR* 1957(6).

Sjachmatnij Listok 1925.

Sjachmaty i Sjasjki v Rabotsjem Kloebe, 'Kak Lenin igral v sjachmaty – I', 15 april 1926.

Soltis, A. *Soviet Chess 1917-1991* (Jefferson 2000).

Sport v SSSR 1986:1.

Tsjoedinov, I. D., *Osnovnije Postanovlenija i Instruksii po Voprosam Fizitsjeskoj Koeltoeri i Sporti, 1917-1957* (Moskou 1959).

Zetkin, C., *Vospominanija o Vladimire Iljitsje Lenine, Tsjast 2* (Gospolitzdat 1955).

Figuren

Figuur 1 (titelpagina): een partij schaak tussen Vladimir Lenin en Aleksandr Bogdanov in april 1908, beiden te gast bij Maksim Gorki. Foto van J.A. Zjeljaboezjski.